

**Evaluatie Uitvoeringsprogramma Innovatie
Landbouw Noord-Nederland 2001-2005**

**Drs. J. Dijkema
Prof. dr. J. van Dijk
Prof. dr. D. Strijker**

The Urban and Regional Studies Institute (URSI) has been established for coordinating research projects in the field of urban and regional planning, demography and human and economic geography within the Faculty of Spatial Sciences at the University of Groningen in the Netherlands.

Voorwoord

Dit rapport is het resultaat van een onderzoek dat verricht is door de Faculteit Ruimtelijke Wetenschappen van de Rijksuniversiteit Groningen. Dit onderzoek is gedaan in opdracht van LNV en SNN die de wens hebben uitgesproken om het Uitvoeringsprogramma Innovatie Landbouw Noord-Nederland te laten evalueren.

Tijdens het onderzoek zijn heel wat gesprekken gevoerd met projectaanvragers van UILN-N en andere betrokkenen. Wij danken degenen die hebben meegewerkt aan die interviews. Die dank geldt ook de betrokkenen medewerkers van LNV-Noord, van de Adviesraad Agrobusiness, en van SNN.

Drs. J. Dijkema
Prof.dr. J. van Dijk
Prof.dr. D. Strijker

Inhoudsopgave

Samenvatting	v
Hoofdstuk 1 Inleiding	9
Hoofdstuk 2 De evaluatiemethode	11
2.1. De doelstellingen van het programma meetbaar maken	11
2.2 De methode samengevat	14
2.3 Methoden van dataverzameling	14
Hoofdstuk 3 De verdeling van de UILN-N middelen over projecten	15
3.1 Projecttoekenning	15
3.2 De financiële bijdragen van UILN-N aan projecten	16
3.3 Verdeling van financiële middelen naar regio en type project	18
3.4 Fysieke effecten van de regeling	20
3.5 Conclusies	21
Hoofdstuk 4 Innovatie	23
4.1 Innovatie verdeeld over groepen en typen	23
4.2 Conclusie	25
Hoofdstuk 5 Structuurversterking en duurzaamheid	27
5.1 Inleiding	27
5.2 De agrarische sector binnen het Noorden.	27
5.2.1 Het Noord-Nederlandse agro-foodcomplex	27
5.2.2 De kracht van de agrarische sector in Noord-Nederland	29
5.3 Evaluatie per cluster	29
5.3.1 Algemeen	29
5.3.2 Poot- en consumptieaardappelen:	30
5.3.3 Zetmeelaardappelen	31
5.3.4 Overige akkerbouw	33
5.3.5 Bijzondere kleine teelten	34
5.3.6 Glastuinbouw	35
5.3.7 Zuivelcluster	37
5.3.8 Biologische landbouw	38
5.3.9 Overig	39
5.4 Conclusies	41
Hoofdstuk 6 Succes- en faalfactoren van UILN-N	45
6.1 De rol van UILN-N	45

6.2	UILN-N in haar context	45
6.3	Succes- en faalfactoren	47
Hoofdstuk 7 Conclusies en aanbevelingen		49
7.1	Inleiding	49
7.2	Budgetverdeling en inspanningsverplichtingen	49
7.3	Innovatie	49
7.4	Structuurversterking en duurzaamheid	50
7.5	Aanbevelingen	51
Literatuur		53
Bijlagen		54

Samenvatting

Met deze studie is invulling gegeven aan de opdracht van LNV-Noord en SNN om een evaluatie te maken van het Uitvoeringsprogramma Innovatie Landbouw Noord-Nederland (UILN-N). Deze studie is uitgevoerd door de Faculteit Ruimtelijke Wetenschappen van de Rijksuniversiteit Groningen voor projecten waaraan, in de periode 2001 – medio 2005, in het kader van UILN-N een bijdrage is toegekend. De hoofddoelstelling van UILN-N is:

“Vernieuwing en versterking van een maatschappelijk verantwoorde, markt- en ketengerichte landbouw en voedselproductie in Noord-Nederland met behoud of toename van de werkgelegenheid”.

De bepalende elementen uit deze doelstelling zijn structuurversterking, innovatie en duurzaamheid. Deze drie begrippen vormen het kader van dit onderzoek. Door innovatieve projecten in de Noordelijke landbouw te ondersteunen wil UILN-N de economische structuur versterken en een meer duurzaam karakter geven. In de verdere uitwerking van het onderzoek vormt de analyse van de structuurversterkende werking van de UILN-N projecten de kern. Structuurversterking kan bereikt worden als projecten:

- activiteiten verschuiven naar een nieuwe groeiemarkt;
- kostprijsverlaging of omzetverhoging toepassen in een bestaande markt met groeiperspectief.

Deze twee vormen van structuurversterking zijn op basis van ervaringen met bestaand onderzoek op dit terrein geoperationaliseerd en daarna ingevuld aan de hand van gegevens uit UILN-N databases en uit een groot aantal gestructureerde interviews met projectaanvragers.

Algemene conclusies

Naar aanleiding van de verschillende analyses van de doelstellingen van UILN-N kan een aantal conclusies worden getrokken. De belangrijkste conclusie is dat het programma voor een groot deel goed aan haar doelstellingen heeft voldaan. Vervolgens de meeste projecten zijn innovatief en structuurversterkend en de regeling is voor vrijwel alle partijen goed toegankelijk. Indien men voor de toekomst verder wil gaan met dezelfde doelstellingen kan de regeling grotendeels op dezelfde voet worden voortgezet. Wel zijn er enkele punten die meer aandacht kunnen krijgen.

- In de eerste plaats is qua innovatie en structuurversterking het grootste deel van de UILN-N middelen in lijn met de doelstellingen besteed. De projecten welke minder innovatief en structuurversterkend bleken te zijn, hebben voor een groot deel een bijzondere status (biologische landbouw, Veenkoloniën). De biologische projecten zijn geïntegreerd onder andere voorwaarden dan de reguliere projecten. Deze projecten voldoen maar in beperkte mate aan de structuurversterkingseis. Voor de helderheid is een dergelijke vermenging van criteria ongewenst.
- Het is van belang dat een regeling als UILN-N enige ruimte in haar budget heeft voor de ondersteuning en aanmoediging van innovatieve tendensen (voorbeeldprojecten, voorlichting, toekomststudies, aanmoedigingsprijzen, etc.). Deze initiatieven voldoen sec vaak moeilijk aan de gestelde criteria (innovativiteit of structuurversterkende werking), maar ze zijn belangrijk voor het creëren van een klimaat van ondernemerschap en innovativiteit.
- Het feit dat de regeling laagdrempelig en flexibel is, is duidelijk positief, zeker voor kleinere actoren, en zou gehandhaafd moeten blijven.
- Hoewel de in het kader van UILN-N gesubsidieerde projecten goed scoren op innovativiteit en structuurversterking, geldt dit wat minder voor sociale en soms voor ecologische duurzaamheid. Overigens, sociale duurzaamheid is in de Noord-Nederlandse verhoudingen vaak ook een minder relevant thema. In eventuele vervoloprogramma's is het aan te raden ecologische duurzaamheid te blijven benadrukken bij het toelaten van projecten tot UILN-N.
- In dit onderzoek wordt duidelijk dat UILN-N vooral effectief is in het financieren van projecten die geïntitueerd worden door (groepen) kleine ondernemers. Meestal partijen die niet beschikken over uitgebreide netwerken of langdurige ervaring met subsidieaanvraag. Juist voor deze partijen is UILN-N een welkome aanvulling op nationale en Europese subsidieregelingen en programma's. Grote bedrijven kunnen en moeten vooral gebruik maken van (inter)nationale regelingen.

Uitzondering zijn activiteiten rond teelten en vraagstukken met een sterk noordelijk karakter, die (inter)nationaal moeilijk toegang hebben. UILN-N zou in de toekomst de grotere partijen waar mogelijk naar die andere regelingen moeten verwijzen. Ook voor de regio nieuwe waardeketens moeten kunnen worden ondersteund bij een voortzetting van UILN-N.

- UILN-N is ten opzichte van haar voorganger ISP-5 Agro sterk vooruitgegaan op de manier waarop de activiteiten en de projecten zijn gedocumenteerd. Er is een overzichtelijke database met daarin alle initiatieven en gecommitteerde projecten. Uitzondering is de grotendeels informele beginfase van het aanmeldingstraject, die niet altijd even inzichtelijk is. Dit is deels de tol die betaald wordt voor de informele aanpak. Het maakt UILN-N laagdrempelig en flexibel maar het is voor buitenstaanders (onderzoekers) niet altijd goed inzichtelijk waarom bepaalde projecten niet zijn voorgedragen aan de Bestuurscommissie Landelijk Gebied (BLG). Enige verbetering daarin is nog wel mogelijk.

Budgetverdeling en inspanningsverplichtingen

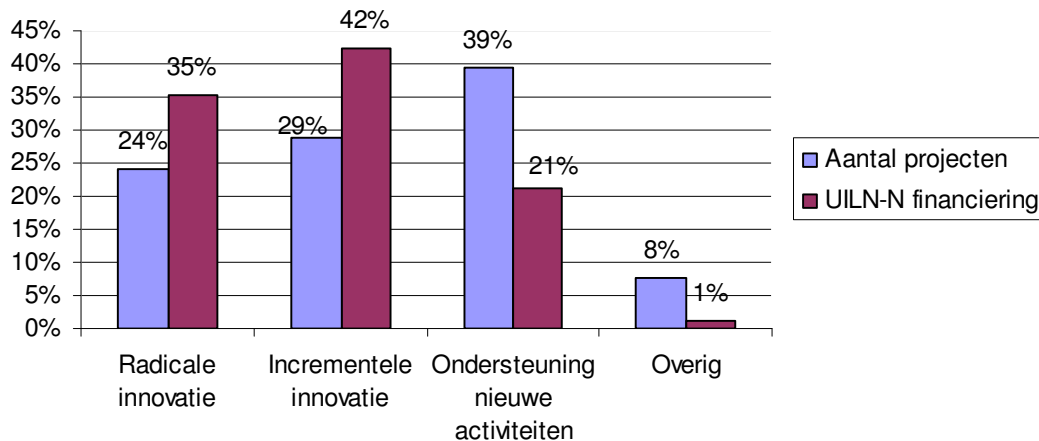
In de jaren 2000 tot medio 2005 is €14.984.618,00 euro toegekend aan 71 verschillende projecten. Daarvan zijn er 66 relevant voor verdere analyse. Aangezien UILN-N een Noordelijke scope heeft, is vrijwel al het geld naar projecten gegaan die hoofdzakelijk in Noord-Nederland plaatsvinden. Binnen het Noorden heeft Friesland relatief veel projecten en veel geld, maar dat heeft te maken met het relatief grote aandeel van deze provincie in de agrarische activiteiten in het Noorden. De verdeling van UILN-N middelen over verschillende afzet- en/of productieclusters laat een beeld zien waarbij vooral projecten gericht op de akkerbouw worden ondersteund. De melkveehouderij is ondervertegenwoordigd, zeker als men in ogenschouw neemt dat dit veruit de grootste cluster is in Noord-Nederland. De tuinbouw is in Noord-Nederland nog een kleine sector. Dit in ogenschouw nemend, worden de glastuinbouw en vooral de kleine openteelten relatief vaak ondersteund. Als we de activiteiten naar thema groeperen, blijkt dat vooral de investeringen in nieuwe marktgerichte ketenactiviteiten een belangrijk deel van de financiële middelen omvat. Er is relatief weinig aandacht voor de stimulering van een vraaggerichte benadering. In de evaluatie wordt ook aandacht besteed aan de fysieke effecten. De fysieke effecten geven aan wat voor resultaten er zijn behaald in de projecten en of die voldoen aan de doelstelling voor het project. Hiermee wordt een beeld geschetst van de mate waarin de projecten in UILN-N de beoogde prestaties inderdaad hebben waargemaakt. Over het algemeen hebben de projecten goed gepresteerd. Er nemen veel bedrijven deel en de omvang van die bedrijven is groter dan verwacht. Ook de werkgelegenheidsbijdrage is positief.

Innovatie

Een belangrijk element van de evaluatie is de beoordeling van het innovatieve karakter van de verschillende door UILN-N ondersteunde projecten. Daarbij zijn de projecten onderverdeeld naar de soort van activiteit waarop de innovatie zich richt en naar de aard van de innovatie. Uit de opdeling naar innovatiedoel blijkt ongeveer de helft van de projecten te behoren tot de groep 'technische ondersteuning'. Het gaat hierbij om projecten die gericht zijn op nieuwe productietechnieken en kennisverspreiding. Ook financieel is dit de grootste groep, snel gevolgd door de groep van onderzoek en ontwikkeling waarin een klein aantal projecten zit die relatief veel financiële middelen hebben ontvangen. Als de projecten worden opgedeeld naar innovatiesoort valt op dat er vooral in incrementele innovatie is geïnvesteerd (zie figuur I). Dit is het soort innovatie waarbij voortdurend kleine aanpassingen in processen gepleegd worden om bij de tijd te blijven. Radicale innovaties die leiden tot het ontwikkelen en implementeren van geheel nieuwe producten of processen komen minder voor. In ongeveer een kwart van de projecten is deze laatste vorm van innovatie van toepassing. Financieel heeft UILN-N hier ongeveer een derde van haar budget aan toegekend. Verder is er geïnvesteerd in projecten welke op zich niet zozeer innovatief zijn, maar meer proberen innovatieve processen te stimuleren. Deze categorie is qua aantal projecten vrij groot maar de financiële middelen die hieraan zijn verbonden beslaan slechts ongeveer 20% van het totaal.

Figuur I

Innovatie, aantal projecten en financiële ondersteuning

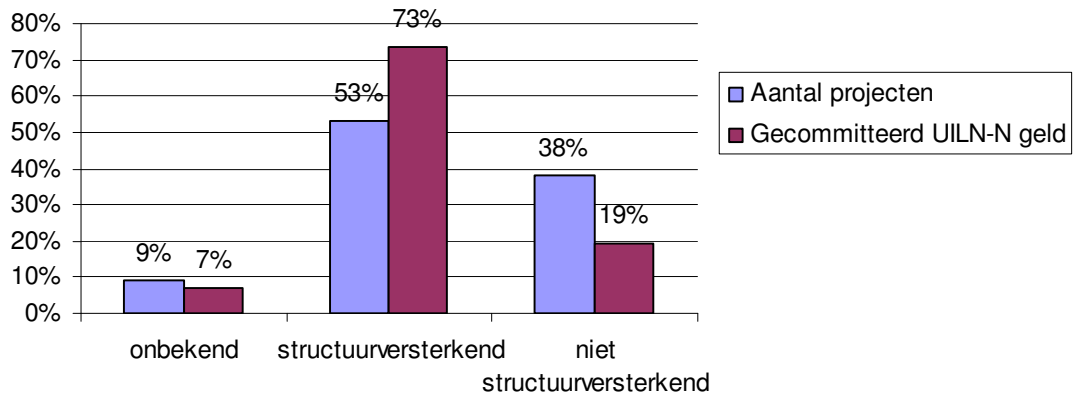
Samenvattend kunnen we stellen dat ongeveer 80% van de financiële middelen besteed wordt aan innovatieve projecten, en dat is een fraaie score.

Structuurversterking en duurzaamheid

De doelstelling van UILN-N is om vooral via het ondersteunen van projecten die innovatief zijn of de innovatie bevorderen een versterking van de economische structuur van het agro-foodcomplex in Noord-Nederland te realiseren. Uit Figuur II blijkt dat ruim de helft van de projecten als structuurversterkend te kwalificeren is. Het oordeel op basis van de toegekende middelen valt nog gunstiger uit. Meer dan 70% van het UILN-N geld is besteed aan projecten welke een duidelijk structuurversterkend doel hebben. Omdat bijna driekwart van middelen wordt besteed aan projecten die als structuurversterkend worden beoordeeld kunnen we concluderen dat UILN-N op succesvolle wijze bijdraagt aan het realiseren van het gestelde doel. Ook ecologische duurzaamheid is in veel projecten voldoende aanwezig. Aandacht voor de sociale duurzaamheid is duidelijk minder prominent aanwezig geweest. De projecten die in mindere mate als structuurversterkend zijn aangemerkt zijn veelal projecten met een bijzondere status (biologische landbouw, resp. Veenkoloniën).

Figuur II

Structuurversterking (aantal projecten en financiële ondersteuning in UILN-N)

Uit de analyse van de relatie tussen de mate van innovativiteit en de bijdrage aan de structuurversterking blijkt dat de projecten die zijn gericht op radicale of incrementele innovatie vaker bijdragen aan de structuurversterking. Toch blijkt ook de helft van de relatief goedkope innovatieondersteunende projecten bij te dragen aan de structuurversterking.

Hoofdstuk 1 Inleiding

De landbouw en de verwerking van landbouwproducten is van groot belang voor de Noord-Nederlandse economie (De Vlieger en Van der Sluis 2000) De vermarkting is afhankelijk van de wereldmarkt, en die wereldmarkt is aan snelle verandering onderhevig. Mede daardoor is de ondersteuning voor landbouwproducten vanuit Brussel minder zeker geworden, zoals recentelijk is gebleken voor suikerbieten. Voor een gezonde toekomst van de landbouwsector is het daarom noodzakelijk dat men voortdurend blijft vernieuwen om te kunnen anticiperen op veranderingen in de marktverhoudingen. De noordelijke en nationale overheid dragen hier aan bij via de kaderbeschikking Innovatie Noord-Nederland, die is bedoeld om de innovatie in de gehele keten van de Noord-Nederlandse landbouw te stimuleren. In 2001 is het Uitvoeringsprogramma Innovatie Landbouw Noord-Nederland opgezet (hierna UILN-N genoemd) met als doel het subsidiëren van innovatieve projecten en projecten die innovatie kunnen uitlokken. Innovatie wordt daarbij gezien als een bijdrage aan het verbeteren van het duurzame karakter van de Noordelijke landbouwketen. De doelstelling van UILN-N is door LNV en SNN concreet gericht op:

“Vernieuwing en versterking van een maatschappelijk verantwoorde, markt- en ketengerichte landbouw en voedselproductie in Noord-Nederland met behoud of toename van de werkgelegenheid”.

De benodigde middelen kwamen beschikbaar in het kader van het zogeheten Kompas voor het Noorden, en zijn grotendeels afkomstig uit de begroting van het ministerie van LNV. Het programma wordt uitgevoerd door het Samenwerkingsverband Noord-Nederland (SNN). UILN-N is nu een aantal jaren bezig en er zijn inmiddels 71 projecten met geld uit deze regeling ondersteund. De middelen van de regeling zijn hiermee grotendeels besteed. Om inzicht te krijgen in de effecten van UILN-N hebben LNV en SNN besloten om in 2005 een evaluatie te laten uitvoeren van de projecten die sinds 2001 ondersteund zijn. De evaluatieopdracht is verleend aan Dirk Strijker, hoogleraar Plattelandsontwikkeling aan de Faculteit der Ruimtelijke Wetenschappen van de Rijksuniversiteit Groningen. De resultaten van de evaluatie worden in dit rapport beschreven. UILN-N heeft sterke overeenkomsten met haar voorganger ISP-5 Agro. De evaluatie van UILN-N zal dan ook gebruik maken van ervaring die is opgedaan in de evaluatie van ISP-5 Agro, die ook o.l.v. Strijker is uitgevoerd. In de evaluatie van ISP-5 Agro stond de analyse van het structuurversterkende effect van de gesubsidieerde projecten centraal. Deze analyse speelt ook in de evaluatie van UILN-N een belangrijke rol. De evaluatie van UILN-N richt zich verder op de vraag in hoeverre de regeling aan haar innovatiestimulerende en structuurversterkende doelstellingen heeft beantwoord. Daarnaast wordt aandacht besteed aan de uitvoering van de regeling.

De analyse van de projecten richt zich op een aantal aspecten. Het belangrijkste aspect is de analyse van het structuurversterkende effect van de projecten. Hieraan gelieerd wordt aandacht besteed aan de mate van ecologische- en sociale duurzaamheid van de projecten. Innovatie is een instrument om structuurversterking en duurzaamheid te realiseren. Innovatie is geen doel op zichzelf, maar een middel (Porter 1985). Verder wordt aandacht besteed aan de context van de regeling. Op basis van de analyse van de projecten worden conclusies getrokken over de effectiviteit van UILN-N. Ook werd nagegaan hoe toegankelijk en transparant UILN-N is Uiteindelijk volgt ook een advies voor een mogelijk vervolg van de regeling in de toekomst.

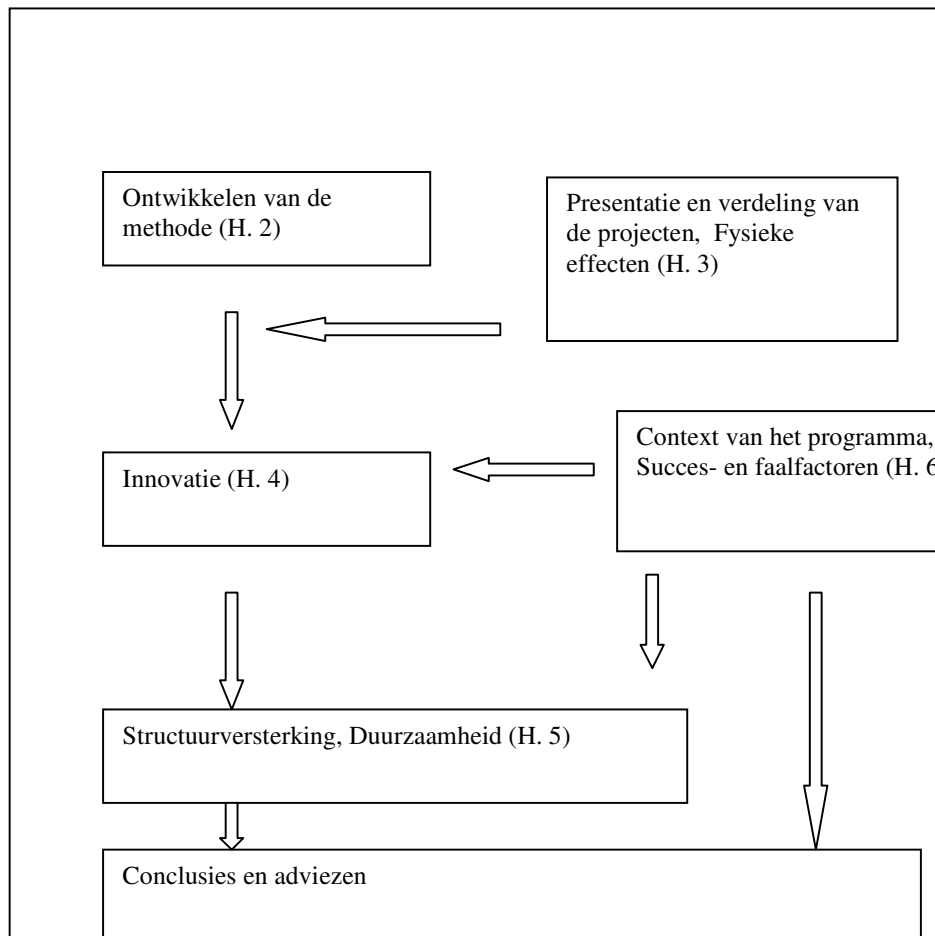
Veel van de door UILN-N ondersteunde projecten vertonen inhoudelijk verwantschap. Op basis van afzet en productie-eigenschappen kunnen clusters van projecten worden gevormd. In het bijzonder in de structuurversterkinganalyse spelen deze clusters een belangrijke rol. In tabel 1.1 zijn de clusters weergegeven.

Tabel 1.1 Indeling van projecten in cluster

1.	Poot- en consumptieaardappelen
2.	Zetmeelaardappelen
3.	Overige akkerbouw
4.	Bijzondere kleine teelten
5.	Glastuinbouw
6.	Zuivel
7.	Biologisch
8.	Overig

Dit rapport is opgedeeld in zeven hoofdstukken. De samenhang van de hoofdstukken wordt weergegeven in Figuur 1.2. In hoofdstuk 2 zal de onderzoeksmethode worden gepresenteerd en wordt uitgelegd welke informatie voor de evaluatie is gebruikt. Daarna wordt in hoofdstuk 3 een beschrijvend overzicht gegeven van de verdeling van de projecten en de middelen over de provincies en naar type project. Tevens wordt ingegaan op de beoogde en te verwachten fysieke effecten van de projecten. In de volgende twee hoofdstukken wordt verslag gedaan van de resultaten van het daadwerkelijke onderzoek naar het effect van de subsidie. Hoofdstuk 4 gaat in op het innovatieve gehalte van de projecten. In hoofdstuk 5 worden de projecten per cluster geëvalueerd naar hun structuurversterking en sociale en ecologische duurzaamheid. In hoofdstuk 6 is aandacht voor de succes- en faalfactoren van UILN-N in een bredere context. Hier wordt een relatie gelegd tussen de effecten van de subsidies en de manier waarop de regeling is geconstrueerd. Er is aandacht voor de gekozen vorm van ondersteuning van het agro-foodcomplex en hoe zich dit verhoudt tot andere regelingen. Ook worden de uitvoering en afhandeling van de subsidieverstrekking beoordeeld. Tot slot volgen in hoofdstuk 7 de conclusies en de aandachtspunten voor de toekomst.

Figuur 1.2 Schematische weergave van de opbouw van het rapport

Hoofdstuk 2 De evaluatiemethode

In dit hoofdstuk wordt de methode beschreven waarmee we beoordelen in welke mate de doelstellingen van UILN-N zijn gerealiseerd. Daartoe worden allereerst de verschillende elementen van de doelstelling vertaald in meetbare indicatoren. Verder wordt uitgelegd hoe de informatie voor het onderzoek is verzameld.

2.1. De doelstellingen van het programma meetbaar maken

Uit de doelstelling van UILN-N, maar ook uit de opdracht voor deze evaluatie, komt naar voren dat het uiteindelijke doel van de regeling de versterking van de economische structuur van het Noord-Nederlandse agro-foodcomplex is. Daarnaast moet de regeling bijdragen aan het Maatschappelijke Verantwoordelijkheid Ondernemen (MVO) door de economische en sociale duurzaamheid te bevorderen. Dit alles moet worden bewerkstelligd door projecten te ondersteunen die innovatief zijn of innovatie stimuleren. Dit betekent dat in de evaluatie aandacht moet worden besteed aan de volgende factoren.

1. Structuur versterking
2. Duurzaamheid (maatschappelijke verantwoordelijkheid)
3. Innovatie

Opgemerkt moet worden dat duurzaamheid, innovatie en structuurversterking grote raakvlakken hebben en elkaar kunnen versterken. UILN-N wil door middel van het ondersteunen van innovatie het Noord-Nederlandse agrofoodcomplex op een duurzame manier versterken. In het vervolg van dit hoofdstuk worden de verschillende begrippen nader uitgewerkt om tot een methode te komen om de effecten van de subsidie te kunnen analyseren.

Structuurversterking

De doelstelling is dat UILN-N de structuur van het Noord-Nederlandse agro-foodcomplex versterkt. Structuurversterking is een begrip dat in ISP-5 Agro al uitgebreid aan bod is gekomen. In deze evaluatie wordt gebruik gemaakt van dezelfde aanpak als in de evaluatie van ISP-5 agro is gebruikt om het structuurversterkende effect van projecten te analyseren. In de evaluatie van UILN-N wordt de veronderstelling uit ISP-5 Agro overgenomen dat versterking van de economische structuur overeenkomt met het verbeteren van de marktpositie (Porter 1985) De marktpositie van een bedrijfsorganisatie wordt verbeterd onder de volgende omstandigheden:

- Het verschuiven van de afzet van een stagnerende markt naar een markt met meer groeiperspectief.
- Kostprijsverlaging en/of omzetverhoging bij de productie en afzet op de huidige markt, voorzover die markt groeiperspectief heeft.

Belangrijk is dus het feit dat de activiteiten plaatsvinden in een markt met groeiperspectief. In dit kader zijn de volgende vragen van belang:

- Wat is de huidige positie in de markt: zijn er perspectieven voor groei?
- Als er geen groeiperspectief is, leidt verschuiving naar een nieuwe markt dan tot groeiperspectieven?
- Als er wel groeiperspectief is, leidt kostprijsverlaging en/of omzetverhoging dan tot positieverbetering?

Voor de beantwoording van bovenstaande vragen wordt, zowel voor de organisatie die de subsidie ontvangt als voor mogelijke concurrenten, een checklist afgewerkt (bijlage 1) met punten die inzicht verschaffen in de bestaande en eventuele nieuwe marktpositie. Dit laatste is van belang als de organisatie, waarop het

project betrekking heeft, haar positie wil versterken door activiteiten naar een nieuwe markt te verplaatsen. Als die nieuwe markt inderdaad betere groeiperspectieven biedt dan de bestaande markt, is er sprake van verbetering van de marktpositie en dus van versterking van de economische structuur. Als het gaat om kostenverlaging en/of omzetverhoging in een bestaande markt, dan moet aan de hand van de checklist worden vastgesteld of die markt groeiperspectieven biedt. Is dit het geval, dan zal kostprijsverlaging en/of omzetverhoging naar onze opvatting altijd tot structuurversterking leiden. Deze definitie van economische structuurversterking betekent impliciet dat in de onderstaande gevallen dus geen sprake is van versterking van de economische structuur.

- Verschuiving van activiteiten naar een markt zonder groeiperspectief;
- Kostprijsverlaging en/of omzetverhoging in een markt zonder groeiperspectief.

Tabel 2.1 Uitkomsten van bepaling structuurversterking

Mogelijke resultaten van marktanalyse		structuurversterking?
1. Uitgangspunt geen potentiële groei markt project		
1a. Geen nieuwe markt	Kosten reductie	NEE
	Geen kostenreductie	NEE
1b. Wel nieuwe markt	Geen potentiële groei markt	NEE
	Wel potentiële groei markt	JA
2. Uitgangspunt is wel een potentiële groei markt		
2a. Geen nieuwe markt	Kosten reductie	JA
	Geen kostenreductie	NEE
2b. Wel nieuwe markt	Geen potentiële groei markt	NEE
	(vorige situatie beter) Wel potentiële groei markt	NEE
	(beter dan voorheen) Wel potentiële groei markt	JA

In tabel 2.1 staat de methode schematisch weergegeven. Daarbij moet worden opgemerkt dat er op clusterniveau wordt gekeken naar marktpotenties. Binnen die clusters gaat het vaak om meerdere activiteiten en producten. Binnen de melkveehouderijcluster gaat het bijvoorbeeld in afzettermen niet alleen om melk, maar zeker ook om kaas en andere zuivelproducten. Deze producten hebben echter geheel verschillende marktposities. Het is daarom in sommige gevallen moeilijk aan te geven of een cluster een goede marktpositie heeft of dat de positie minder goed is. In die gevallen wordt in dit onderzoek in eerste instantie uitgegaan van de markten met een betere positie.

Duurzaamheid

Duurzaam ondernemen of Maatschappelijke Verantwoord Ondernemen (MVO) wordt vaak opgedeeld in de drie p's: People, Planet en Profit, in het Nederlands aangeduid als economische-, sociale- en ecologische duurzaamheid.

Economische duurzaamheid wordt opgevat als het lange termijn perspectief van het agro-foodcomplex. In deze vorm is economische duurzaamheid vrijwel hetzelfde als structuurversterking. Daarom wordt in dit onderzoek economische duurzaamheid gelijkgesteld aan structuurversterking. Dit onderdeel wordt met de structuurversterkingsanalyse behandeld.

Sociale duurzaamheid is maar beperkt relevant voor de situatie van het agro-foodcomplex in Noord-Nederland. Kinderarbeid, onbeschermd werken met toxische stoffen of andere excessen zijn in ons land

niet systematisch aan de orde. Vandaar dat hier vooral wordt gekeken naar arbeidsvoorwaarden conform de Nederlandse standaarden. Daarnaast is bij sociale duurzaamheid het behoud van werkgelegenheid van belang. De landbouwsector wordt gekenmerkt door afnemende werkgelegenheid. Een duidelijk doel van UILN-N is daarom behoud of groei van arbeid in de sector. Voor de sociale duurzaamheid zullen projecten dan ook worden beoordeeld op de mate waarin de projecten op langere termijn voor meer of behoud van werkgelegenheid kunnen zorgen. Speciale aandacht is er voor arbeidsmogelijkheden voor laaggeschoolden. In de praktijk wordt een vergelijkbare methode toegepast zoals bij de structuurversterking. Eerst wordt er op clusterniveau een analyse gemaakt van de situatie met betrekking tot arbeidsvoorwaarden en arbeidscontinuïteit. Daarna wordt op projectniveau bekeken of het project elementen bevat die belastend zijn of juist positief kunnen worden opgevat.

Op *ecologisch vlak* gaat het om mogelijke excessen in de belasting van het milieu en de natuur en eventuele vermindering of oplossingen daarvoor. Aangezien hier niet het zwaartepunt van het UILN-N programma ligt, wordt er slechts beperkt op ingegaan. De clusters en de projecten zullen met behulp van een checklist worden geanalyseerd. De checklist is het "Planet" gedeelte van een checklist welke is ontwikkeld door het LEI (Boone en Ten Pierick 2005). In de evaluatie wordt deze checklist indicatief gebruikt. (zie bijlage 2 voor de checklist) De checklist geeft genoeg aanknopingspunten om te kijken of het cluster te maken heeft met systematische milieuproblematiek. Per project wordt nagegaan of er duurzame oplossingen worden geïmplementeerd.

Innovatie

De omgeving waarin de ondernemer zich bevindt verandert snel (LNV 2002) In dit kader is het voor ondernemers van groot belang dat zij zich kunnen aanpassen aan deze veranderingen. Zij moeten gebruikmaken van de veranderingen in vraag en technologie om op langere termijn te kunnen concurreren, en innovatie is daarbij een sleutelwoord. Wat innovatie echter precies is, is lastiger te definiëren (zie kader). Wat wel duidelijk is dat innovatie gaat over ontwikkeling, ondernemerschap en het benutten van nieuwe kansen. In dit onderzoek wordt innovatie in eerste instantie gedefinieerd in een brede vorm: *De toepassing van nieuwe mogelijkheden*. In het geval van UILN-N ondersteunde projecten moet innovatie leiden tot structuurversterking en/of verbeteringen in de duurzaamheid.

*Innovatie is iets anders dan een uitvinding. Een uitvinding is iets compleet nieuws, direct gerelateerd aan technologische vooruitgang. Innovatie hoeft niet om een fundamenteel nieuw idee te gaan. Het gaat om het toepassen van nieuwe mogelijkheden of producten/processen. Het hoeft ook niet per definitie technisch of technologisch van aard te zijn. Innovatie kan zich op verschillende manieren onderscheiden. Een veelgebruikte opdeling van innovatie is die naar toepassing: Productinnovatie, Procesinnovatie, Organisatie-innovatie. Daarnaast kan er onderscheid worden gemaakt naar het niveau van toepassing. Heeft de innovatie invloed op één of enkele ondernemingen of zal de gehele markt beïnvloed worden? Een voor dit onderzoek belangrijke opdeling is die naar **radicale** en **incrementele** innovatie. Een radicale innovatie is het ontwikkelen en toepassen van geheel nieuwe kennis. Er zijn grote risico's, maar ook grote veranderingen en mogelijk grote voordelen te behalen. Incrementele innovatie is geleidelijke innovatie: het geleidelijk toepassen van verbeteringen (modernisering) van een al bestaand proces, product of organisatie. Innovatie kan voor allerlei doeleinden worden gebruikt. Meestal zal het gaan om verhoging van de winstgevendheid van de onderneming en dan is er een directe link met de doelstelling van structuurversterking.*

In hoofdstuk 4 wordt ingegaan op de concrete boordeling van het innovatieve karakter van de door UILN-N ondersteunde projecten. Op verschillende manieren worden de projecten in dat hoofdstuk gekwalificeerd. Het doel is niet alleen om de innovativiteit van de projecten aan te tonen, maar ook om aan te geven waarin en op welke manier de projecten innovatief zijn. Samen met de analyse in Hoofdstuk 5 van de mate waarin de projecten leiden tot structuurversterking en duurzaamheid, kan dan een oordeel worden gegeven over de effectiviteit van innovatie als stimulator van de versterking van de economische structuur en duurzaamheid, evenals het succes van UILN-N

2.2 *De methode samengevat*

Samenvattend komt de aanpak voor dit onderzoek er op neer dat structuurversterking door innovatie een centrale rol speelt. Structuurversterking is het uiteindelijke doel van UILN-N, samen met stimulering van een duurzame aanpak. Het instrument wat hiervoor gebruikt wordt is de stimulering (door financiële ondersteuning) van innovatieve projecten die tot structuurversterking en duurzaamheid binnen de betrokken ondernemingen kunnen leiden (en daarbuiten). In hoofdstuk 4 wordt aandacht besteed aan de mate waarin de projecten innovatief zijn. In hoofdstuk 5 staat de structuurversterkingsanalyse en de duurzaamheid van de projecten centraal. In deze analyse wordt ook aandacht besteed aan de bredere uitstraling van projecten op de regionale of nationale keten. Het resultaat van de analyses in hoofdstuk 4 en 5 is een categorisering van projecten naar de mate van structuurversterking en de bijdrage aan de duurzaamheid.

2.3 *Methoden van dataverzameling*

De informatie die nodig is voor de evaluatie komt uit drie bronnen. In de eerste plaats wordt gebruik gemaakt van de documentatie die door de, bij de uitvoering betrokken, organisaties ArA en SNN is verzameld. Het gaat vooral om de doelstelling van het project, de financiële gegevens en vooraf vastgestelde indicatoren. Daarnaast wordt gebruik gemaakt van deskresearch. Dit is vooral ten behoeve van de methodologische achtergrond en de informatie die nodig is ter ondersteuning van de structuurversterkinganalyses. Als derde bron zijn gesprekken gehouden met projectindieners en stakeholders. Deze zijn uitgevoerd in drie formats. In de eerste plaats zijn er 20 interviews gehouden met belangrijke projectindieners. Deze zijn in principe één op één en bij de projectindieners gehouden. Daarnaast is er een rondetafelgesprek gevoerd met enkele aselect gekozen projectindieners en stakeholders. Als laatste zijn enkele afgewezen projecten geanalyseerd. Deze laatste bron is geschikt om informatie te verkrijgen over de ervaringen van de projectindieners met de ArA en SNN. In de interviews is naast het belang van de UILN-N subsidie voor het individuele project ook het belang van UIN-N in meer algemene zin voor Noord-Nederland aan de orde geweest.

Hoofdstuk 3 De verdeling van de UILN-N middelen over projecten

3.1 *Projecttoekenning*

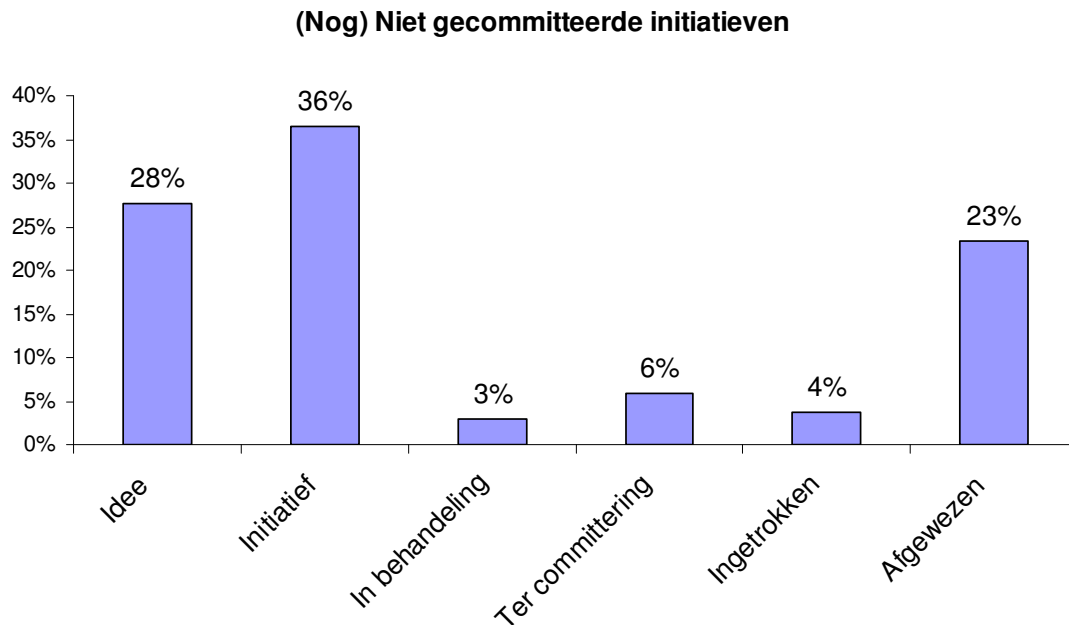
Het SNN en LNV hebben afgesproken dat een onafhankelijke adviesraad, de Adviesraad Agrobusiness (ArA), wordt ingesteld voor de toekenning van middelen aan projecten. Deze adviesraad adviseert en stimuleert toekomstgerichte projecten. De ArA bekijkt of de projecten overeenkomen met de doelstellingen van UILN-N. Als dit zo is, dan worden projecten voorgelegd aan de Bestuurcommissie Landelijk Gebied (BLG) van het SNN. Dit gaat via de UitvoeringsOrganisatie (UO) van het SNN, die de projecten op programmaniveau en subsidietechnisch beoordeelt. Het advies van de UO en dat van de ArA worden besproken in de ambtelijke projectbeoordelingscommissie. Deze bereidt de behandeling in de bestuurscommissie voor. In deze commissie heeft ook LNV zitting en zij heeft vetorecht over de projecten. Aan het einde van deze procedure is het de bestuurscommissie die besluit over de toewijzing van middelen aan projecten. Vervolgens begeleidt de UO de uitvoering van het project.

Voordat projecten worden voorgedragen aan de BLG, is er contact tussen de ArA en het project. Wil een project aanspraak maken op een subsidie vanuit UILN-N dan moet het aan een aantal criteria voldoen. Deze zijn:

- Marktgericht
- Toekomstgericht
- Maatschappelijk verantwoord ondernemen
- Keten-/netwerkproject
- Economisch effect
- Bedrijfsoverstijgend

De rol van de ArA is om projecten te informeren over de criteria waaraan voldaan moet worden en hoe men dit kan bewerkstelligen. Daarbij heeft de ArA ook een filterfunctie waarbij men projecten eerst op basis van de criteria toetst alvorens de aanvraag naar de BLG te sturen. Op deze manier oordeelt de ArA of het project op basis van de criteria een goede kans maakt om ook door de BLG goedgekeurd te worden. Als de ArA het idee heeft dat een project voldoet aan de gestelde criteria, gaat de aanvraag naar de BLG. De ArA is in de praktijk een stevige filter; lang niet alle projecten gaan door naar de BLG. De ArA heeft in de geanalyseerde jaren een bestand van 210 projecten opgebouwd waarmee contact is geweest over eventuele UILN-N subsidie. Van deze 210 projecten zijn tot medio 2005 71 projecten gecommiteerd door UILN-N. De overige 139 projecten zijn (nog) niet gecommiteerd. In figuur 3.1 is aangegeven wat de status is van deze 139 ideeën/initiatieven.

Figuur 3.1

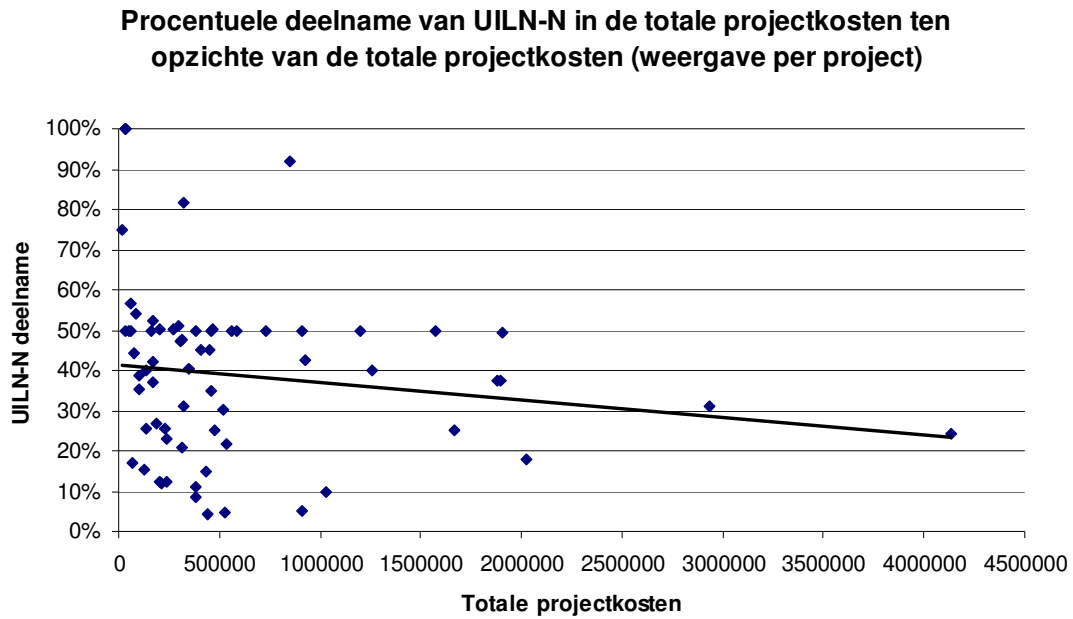
Bij 28 procent van de (nog) niet gecommiteerde projecten gaat het om projecten die zich nog in de ideefase bevinden. Zo'n 36 procent van de projecten bestaat uit werkelijke initiatieven waarvoor echter nog niet tot aanvraag voor UILN-N is overgegaan. 3 procent van de projecten is nog in behandeling bij de ArA, 6 procent van de projecten wordt momenteel gecommiteerd en 4 procent is door de aanvrager ingetrokken. De laatste 23% van de projecten is afgewezen. In de praktijk blijkt dat deze afwijzingen zijn gedaan door de ArA in het zogenaamde voortraject. Behalve deze filterfunctie van projecten heeft de ArA ook een belangrijke "makel en schakel" functie in het agro-foodcomplex in Noord-Nederland. Door het vele contact met allerlei partijen wordt naast het beoordelen en begeleiden van projecten ook een niet te onderschatten netwerkfunctie vervuld. Een spraakmakend voorbeeld hiervan is de recente komst van de Bavaria-mouterij in de Eemshaven. De ArA heeft hier een rol in gespeeld door belangrijke partijen bij elkaar te brengen.

3.2 *De financiële bijdragen van UILN-N aan projecten*

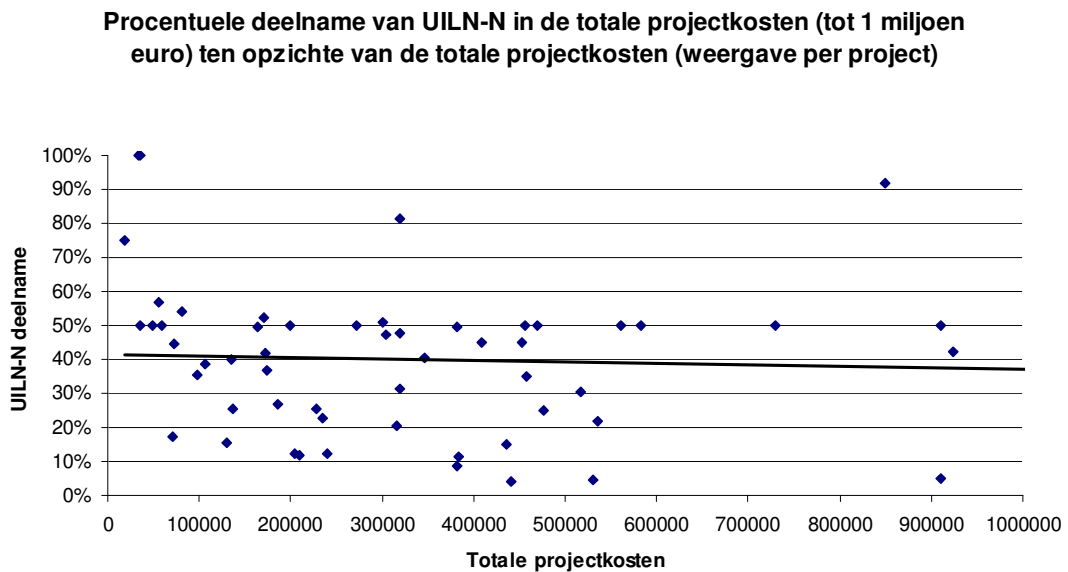
Voor de evaluatie van UILN-N worden alle projecten meegenomen waaraan UILN-N geld heeft toegekend (71 projecten). In totaal is aan de 71 projecten €14.984.618 uitgegeven. Het budget van UILN-N is op te delen in vijf fondsen. In de eerste plaats het LNV-geld voor de uitvoering van UILN-N in de periodes 2000-2004 en 2005-2007. Daarnaast is er LNV-geld dat specifiek bedoeld is voor projecten in de Veenkoloniën en voor projecten die biologische landbouw ondersteunen. Deze laatste twee programma's, in het bijzonder die voor biologische landbouw, hebben een wat andere scope dan het reguliere UILN-N programma. De criteria welke voor reguliere UILN-N projecten gelden, gelden in mindere mate voor de projecten in het programma voor Biologische landbouw. In deze analyse zullen alle gecommiteerde projecten in eerste instantie op dezelfde manier worden behandeld. Als laatste is er EZ-geld, in het kader van Kompas voor het Noorden, beschikbaar gesteld aan UILN-N. Bij de verdeling van het UILN-N/EZ geld is er geld verbonden aan de uitvoering van UILN-N. Hiermee worden de ArA en de activiteiten van de SNN in het kader van UILN-N betaald. Het gaat hierbij om 4 projecten met een gezamenlijke waarde van €1.297.780. Verder is er nog een regeling voor het MKZ getroffen gebied rond Ee en Anjum. Dit project is onder UILN-N gebracht zonder dat het er qua doelstelling veel mee te maken heeft. Daarom wordt dit project buiten beschouwing gelaten. Zonder het project voor MKZ en de projecten voor de financiering van ArA, zijn er 66 projecten welke mee worden genomen in de analyses. Aan deze 66 gesubsidieerde projecten is in totaal €13.686.838,00 toegekend. Het gemiddelde project is voor €207.000 gesubsidieerd. Gemiddeld is 39% van de totale projectkosten door UILN-N bijgedragen. In figuur 3.2 is te zien dat naar

gelang het totale bedrag van een project hoger is, de procentuele deelname van UILN-N lager is. Dit komt overeen met de observaties bij de evaluatie van ISP-5 Agro. Bij grote projecten zijn vaak meerdere partijen aanwezig die financiële bijdragen leveren, waardoor de bijdrage van UILN-N lager kan uitvallen. Aangezien in figuur 3.2 de verdeling van projecten met projectkosten van onder 1 miljoen tamelijk onduidelijk is zijn deze projecten uitgelicht in figuur 3.3. Deze figuur laat het zelfde patroon zien als in figuur 3.2. Hoe groter een project, hoe lager de procentuele deelname van UILN-N.

Figuur 3.2

Figuur 3.3

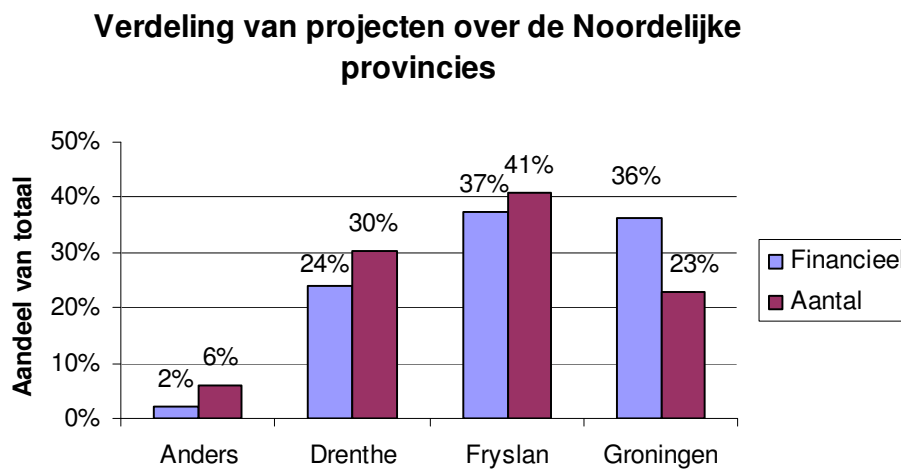
3.3 Verdeling van financiële middelen naar regio en type project

Zoals al eerder is opgemerkt kunnen de projecten in dit onderzoek op verschillende manieren worden gecategoriseerd. Door de projecten en financiële middelen in te delen naar regio, productie- afzetclusters en naar thema, kan worden aangegeven waar het zwaartepunt van het beleid ligt. Deze gegevens kunnen vervolgens worden vergeleken met algemene cijfers voor Noord-Nederland.

Provincies

Aangezien UILN-N zich richt op het Noordelijke agro-foodcomplex valt te verwachten dat de projecten in Noord-Nederland plaatsvinden. In figuur 3.4 is te zien dat niet alle projecten in de drie Noordelijke provincies vallen. Dit komt omdat er projecten zijn die beheerd of uitgevoerd worden door een partij buiten het Noorden. Dit hoeft niet te betekenen dat het project ook buiten Noord-Nederland heeft plaatsgevonden. De projecten die wel in de drie noordelijke provincies vallen, zijn niet gelijk verdeeld over de provincies. Friesland heeft duidelijk meer projecten dan Drenthe en die is weer 'beter' af dan Groningen. Bij deze observatie moeten twee kanttekeningen worden geplaatst. In de eerste plaats heeft UILN-N niet de doelstelling om de projecten in een bepaalde verhouding over provincies te verdelen. In de tweede plaats is in figuur 3.4 de plaats van de projectaanvrager aangegeven. De projectaanvrager kan echter de uitvoering van het project elders in het Noorden laten gebeuren. Een voorbeeld is HZPC dat in Joure is gevestigd en een aantal projecten heeft aangevraagd die ook relevant zijn voor Groningen.

Figuur 3.4

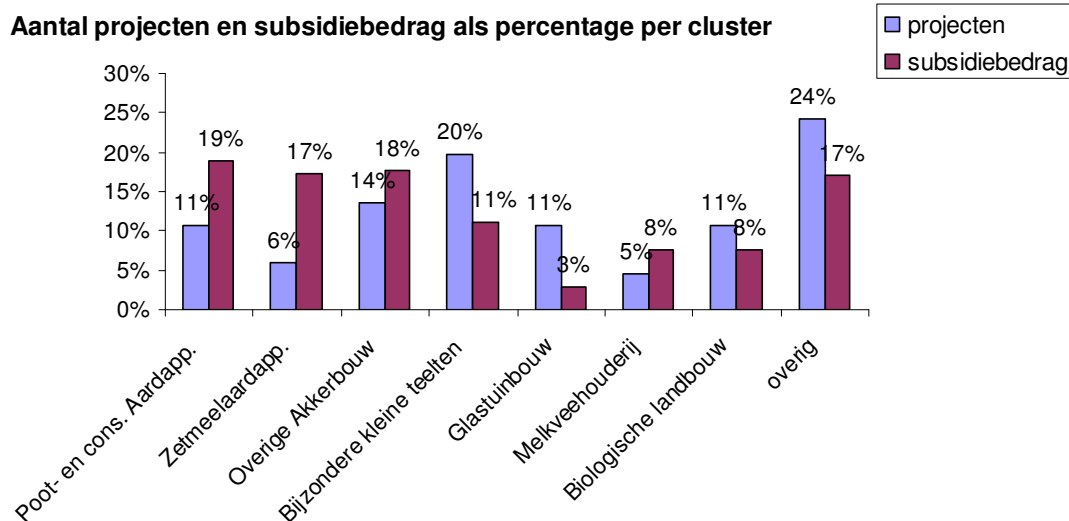

Zowel in termen van het aantal projecten als in termen van middelen heeft Friesland het grootste aandeel. Dit is niet al te verbazingwekkend want Friesland heeft ook de meeste mensen die in de landbouw werken (CBS 2005) De verdeling van de toegekende middelen over provincies laat een wat ander beeld zien dan de verdeling van de projecten. Groningen heeft minder dan een kwart van de projecten maar ontvangt meer dan een derde van het geld. De Drentse projecten ontvangen relatief minder geld. Zoals in paragraaf 3.2 is aangegeven zijn er ook projecten geëncmitteerd die specifiek op de Veenkoloniën zijn gericht. Het gaat om 13 projecten met een gezamenlijke projectwaarde van 12.643.968. UILN-N heeft hier 291.064,69 aan bijgedragen.

Cluster

De clusters die eerder al in tabel 1.1 zijn genoemd, zijn ingedeeld naar overeenkomsten in de afzet en productie. De meeste clusters spreken voor zich. De cluster 'bijzondere kleine teelten' bestaat uit fruitteelten, boomteelt en bollenteelt. De cluster 'overig' bestaat uit projecten welke te breed zijn om direct aan een cluster toe te wijzen of uit projecten die niet direct gerelateerd zijn aan landbouw, maar bijvoorbeeld over plattelandsvernieuwing handelen. In figuur 3.5 is te zien hoeveel projecten per cluster zijn toegedeeld en hoeveel UILN-N geld is toegedeeld per cluster. De cluster 'overig' is qua aantal projecten en qua financiële deelname vrij groot. Deels is deze cluster zo groot omdat er nogal wat projecten zijn die niet duidelijk onder één ander cluster vallen, deels ook omdat er een aantal dure primaire onderzoek- en ontwikkelingsprojecten in zitten. Verder valt op dat de akkerbouw, inclusief de aardappelclusters, een hoog aandeel (54%) van de subsidie verkrijgt. De melkveehouderij krijgt in verhouding tot haar aandeel in ISP-5 Agro (36%) maar een gering deel van de middelen uit UILN-N toebedeeld.

Figuur 3.5

Als de clusterverdeling wordt vergeleken met de aantallen agrarische bedrijven in Noord-Nederland, (tabel 3.1) zijn enkele opvallende aspecten te zien. Het Noord-Nederlandse agro-foodcomplex bestaat voor het belangrijkste deel uit graasdierbedrijven. Daarnaast is er een belangrijk deel akkerbouwbedrijven. Het aantal tuinbouwbedrijven is relatief klein. In UILN-N wordt in de eerste plaats akkerbouw sterk ondersteund. Melkveehouderij krijgt maar weinig geld, gezien de omvang van deze tak. Dit komt echter wel overeen met de doelstellingen van de projecten (zie paragraaf 3.5). De tuinbouw krijgt met 14% maar een relatief groot deel van de financiële middelen. UILN-N blijkt met haar subsidies vooral de positie van de akkerbouw in Noord-Nederland te ondersteunen.

Tabel 3.1 Aantal agrarische bedrijven per activiteit in Noord-Nederland

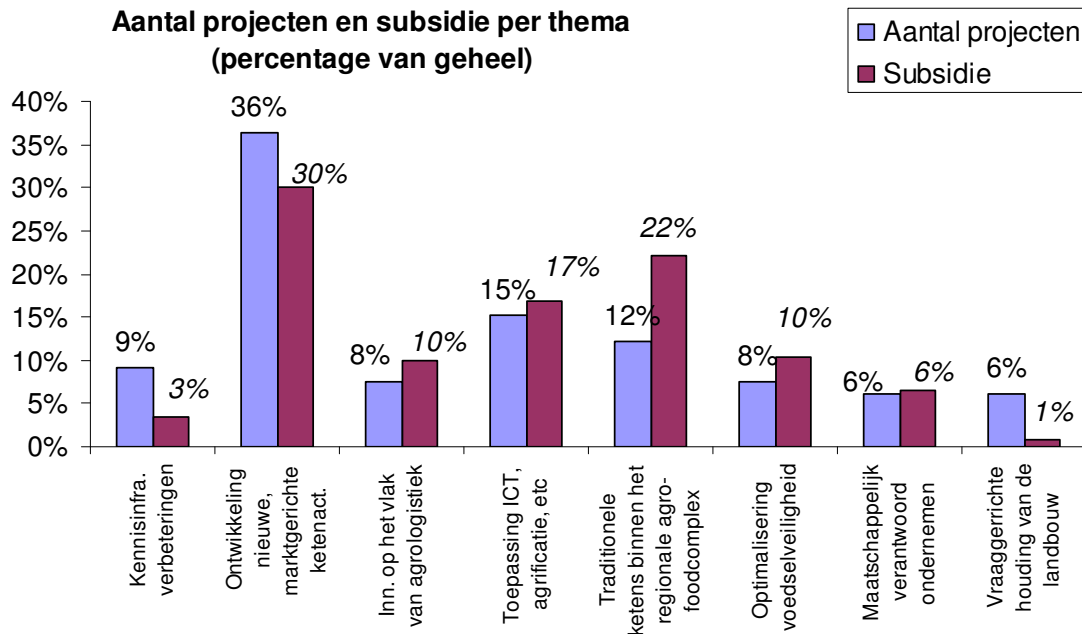
Totaal	Akkerbouw	Graasdier	Tuinbouw	Overige
12.912	19%	68%	4%	9%

(bron: CBS Statline, 2004)

Thema's

Naast de indeling naar cluster, kunnen de projecten ook worden ingedeeld naar het soort activiteit dat binnen het project wordt ontplooid. In figuur 3.6 wordt de verdeling van UILN-N over thema's weergegeven en dit geeft een beeld van het type activiteit wat de meeste aandacht heeft gekregen van het programma UILN-N.

Figuur 3.6

In figuur 3.6 is te zien dat ongeveer de helft van het aantal projecten en ook van de middelen is aangewend voor het ondersteunen van ketenactiviteiten. Het accent ligt bij de ontwikkeling van nieuwe marktgerichte ketenactiviteiten, maar ook naar de versterking van de traditionele ketens gaan relatief veel financiële middelen. De versterking van de vraaggerichte houding van de Noord-Nederlandse landbouw worden nauwelijks ondersteund.

3.4 Fysieke effecten van de regeling

Voordat wordt overgegaan tot het beoordelen van de bijdrage van de projecten aan de doelstellingen van UILN-N wordt eerst een overzicht gegeven van de beoogde inspanningsverplichtingen (fysieke effecten) die de projecten zijn aangegaan en de mate waarin deze zijn behaald bij de uitvoering. De fysieke effecten kunnen worden beoordeeld aan de hand van indicatoren die door ArA en de projectaanvragers zijn opgesteld. Uit de evaluatie van ISP-5 Agro blijkt dat het opstellen van indicatoren voor projecten lastig kan zijn. Voor sommige projectonderdelen blijkt dan ook geen geschikte indicator voor handen. In de ISP-5 Agro evaluatie bleek dat de fysieke effecten vooral informatie geven over de voortgang van projecten. De fysieke effecten zeggen niet direct iets over het behalen van de doelstelling van het programma in termen van structuurversterking en duurzaamheid. Medio 2005 heeft de ArA zelf haar projecten geëvalueerd op fysieke effecten. De verwachtingen en de resultaten van de indicatoren geven aan in hoeverre de gesubsidieerde projecten voldoen aan hun doelstellingen. Dit geeft weer of de projecten hebben gedaan wat ze zouden moeten doen. In de bijlagen 3 en 4 zijn de verwachte resultaten van gecommitteerde projecten voor de periode 2001 t/m mei 2005 weergegeven. In bijlage 3 zijn alle gecommitteerde projecten opgenomen, in bijlage 4 gaat het alleen om projecten die zijn afgerond en betaald. De tabellen in bijlagen 3 en 4 zijn afkomstig van de ArA. Het valt buiten de focus van dit onderzoek om dieper in te gaan op de

precieze prestaties van de verschillende projecten. In ISP-5 Agro is hiertoe wel een poging gewaagd. Eén van de conclusies daar is dat het bewijzen van fysieke effecten lastig is. De tabellen in bijlagen 3 en 4 laten zien dat het aantal betrokken ondernemers redelijk overeenkomt met de doelstelling, de betrokken arealen zijn veel hoger dan geraamd, vooral voor de akkerbouw bedrijven. Blijkbaar doen vooral veel grote bedrijven aan de projecten mee. Het aantal verwachte nieuwe en behouden arbeidsplaatsen is ca. 2000. Hiervoor zijn geen beoogde kwantitatieve doelstellingen geformuleerd. Deze laatste observatie lijkt tamelijk hoog. Op basis van de indicatoren lijken de projecten te hebben waargemaakt wat ze hebben beloofd.

3.5 *Conclusies*

In dit hoofdstuk is gekeken naar de wijze waarop het geld dat voor UILN-N is vrijgemaakt, is verdeeld. De verdeling van UILN-N middelen over de clusters laat een beeld zien waarbij de akkerbouw sterk wordt ondersteund. De melkveehouderij is gering bedeeld als men in ogenschouw neemt dat dit de meest belangrijke cluster is voor Noord-Nederland. De tuinbouw heeft binnen Noord-Nederland een klein aandeel in het agro-foodcomplex. Dit in ogenschouw nemend, wordt de glastuinbouw en vooral de kleine openteelten meer dan gemiddeld ondersteund. Als we de activiteiten naar thema groeperen, blijkt dat vooral de investeringen in nieuwe marktgerichte ketenactiviteiten een belangrijk deel van de financiële middelen omvat. Er is weinig aandacht voor de stimulering van een meer vraaggerichte houding.

Tot slot kwamen in dit hoofdstuk de fysieke effecten aan de orde. De fysieke effecten geven aan wat voor resultaten er zijn behaald in de projecten en of dit voldoet aan de individuele doelstelling voor het project. Over het algemeen hebben de projecten goed gepresteerd. Er nemen veel bedrijven deel en de omvang van die bedrijven is groter dan verwacht. Of het voldoen aan de inspanningsverplichting ook heeft geleid tot het behalen van de het hogere doel van UILN-N, namelijk structuurversterking en duurzaamheid door middel van innovatie, wordt nader bekeken in de volgende hoofdstukken.

Hoofdstuk 4 Innovatie

Zoals in hoofdstuk 2 is uitgelegd komt innovatie voor in vele soorten en maten. Er zijn talloze definities voor. In dit onderzoek gaan we uit van een brede definitie: *innovatie is het creëren en toepassen van nieuwe mogelijkheden*. Sommige bedrijven zijn veel meer innovatief dan andere bedrijven en dat geldt ook voor regio's (Keeble en Wilkinson 1998). Zo is Noord-Nederland in Europa een middenmoter qua innovatie (Europese Unie 2004, figuur A.19). Ook kan Noord-Nederland binnen Nederland niet worden gekwalificeerd als een innovatieve regio (Weterings, Raspe en Van Oort 2005, pp. 63 en 65). Binnen UILN-N is innovatie een instrument om in Noord-Nederland structuurversterking en duurzaamheid te bevorderen. In dit hoofdstuk wordt de innovativiteit van de door UILN-N ondersteunde projecten geanalyseerd aan de hand van een aantal kenmerken van de innovatie. In de eerste plaats wordt gekeken hoe de in de kaderbeschikking genoemde innovatieactiviteiten terugkomen in de UILN-N projecten. Dit geeft inzicht in hoe het UILN-N budget is verdeeld en of dat heeft geleid tot structuurversterking en duurzaamheid. Vervolgens wordt gekeken naar het type innovatie. De projecten worden ingedeeld in radicale innovaties, incrementele innovaties en projecten die innovatieve processen ondersteunen. Deze analyse geeft inzicht in de mate waarin de innovatie werkelijk vernieuwend en risicovol is, maar ook potentieel baanbrekende effecten kan hebben.

4.1 *Innovatie verdeeld over groepen en typen*

Vanuit de kaderbeschikking innovatie wordt als doel meegegeven dat de UILN-N subsidie aan verschillende soorten innovaties kan worden toegekend. Het gaat dan om:

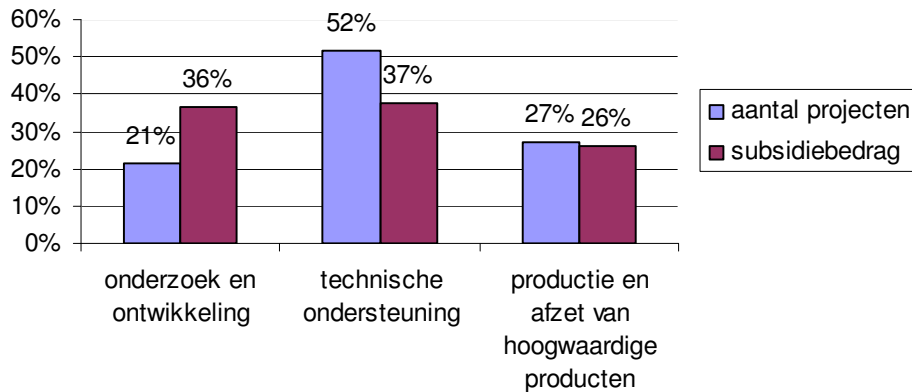
- Innovatie in productie en afzet van hoogwaardige producten;
- Innovatie in technische ondersteuning van de landbouw;
- Primair onderzoek en ontwikkeling.

Bij de productie en afzet van hoogwaardige producten gaat het voor een belangrijk deel om certificering van producten en het ontwikkelen van processen om dit te vergemakkelijken. Technische ondersteuning van landbouw is een brede categorie die gaat over de technische kant van landbouw en de verspreiding van kennis hierover onder de Noord-Nederlandse landbouwers. Primair onderzoek en ontwikkeling spreken voor zich.

Uit figuur 4.1 blijkt dat qua aantal projecten de technische ondersteuning van landbouw veruit de meeste aandacht krijgt. De andere twee vormen samen de andere helft van de projecten. Als we naar de middelen kijken is de verdeling gelijkmatiger: innovatie in ondersteuning en onderzoek & ontwikkeling krijgen allebei ruim 35% en er blijft dan iets meer dan een kwart over voor de verbetering van productie en afzet. Verder is te zien dat het bij onderzoek en ontwikkeling gaat om een klein aantal projecten, die relatief veel UILN-N subsidie per project hebben ontvangen. Primair onderzoek en ontwikkeling is vaak kostbaar en dragen risico met zich mee waardoor veel financiers aarzelend zijn om te participeren. UILN-N kan hierin een belangrijke stimulerende rol spelen.

Figuur 4.1

Aantal projecten en subsidiebedrag per innovatie groep

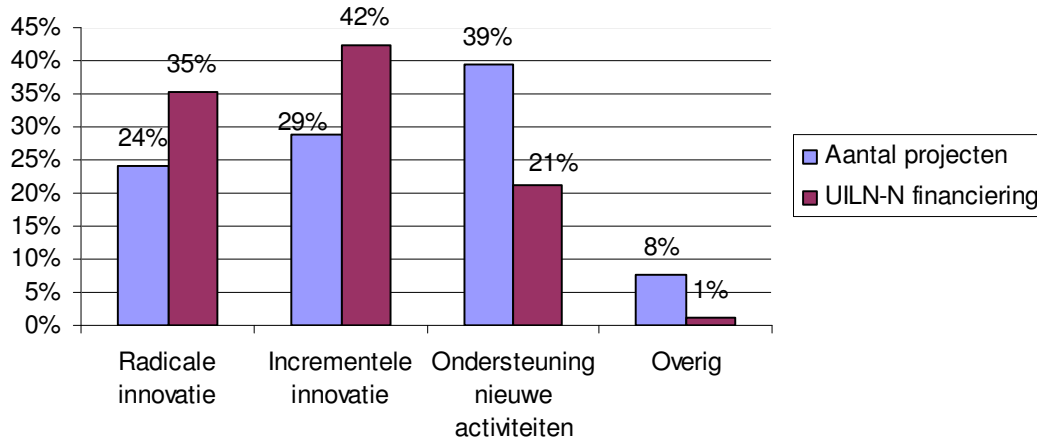
Innovatie kan op meerdere manieren gebeuren. Bij het analyseren van de projecten valt op dat er eigenlijk drie groepen van innovaties zijn te onderscheiden.

- De meest duidelijk soort is de *radicale* innovatie waarbij een geheel nieuwe activiteit of proces of combinatie daarvan wordt ontwikkeld en toegepast.
- Daarnaast zijn er projecten waar *incrementele* innovatie plaatsvindt. Een bestaande activiteit wordt aangepast aan nieuwe ontwikkelingen om zo competitief te blijven. Het kan ook modernisering of up-to-date blijven worden genoemd.
- Als laatste zijn er de activiteiten die als doel hebben om nieuwe innovatieve activiteiten te ondersteunen. Hierbij zijn de projecten op zich niet direct innovatief, maar op indirecte wijze dragen ze wel bij aan het tot stand komen van innovaties.

Wanneer de projecten worden gesorteerd naar het soort innovatie waartoe zij behoren, tekent zich een interessant patroon af. In figuur 4.2 is te zien dat de grootste categorie bestaat uit projecten die ondersteuning bieden aan nieuwe activiteiten. Het zijn wel relatief goedkope projecten, want het aandeel in de toegekende middelen is de helft kleiner dan het aandeel in het totale aantallen projecten. Bijna de helft van het budget wordt uitgegeven aan projecten waar incrementele innovatie aan de orde is. Daarnaast is een relatief groot gedeelte van het budget gecommiteerd aan radicale innovaties. Omdat deze twee categorieën beide direct innovatief zijn, kunnen we concluderen dat UILN-N ongeveer 80% van haar budget spendeert aan duidelijk innovatieve activiteiten en 20% aan het ondersteunen van activiteiten die tot innovatie moeten leiden. De categorie 'overig' omvat projecten waarbij het niet direct duidelijk is waar het innovatieve aspect tot uiting komt. Het gaat om geringe financiële uitgaven.

Figuur 4.2

Innovatie, aantal projecten en financiële ondersteuning

In de door UILN-N ondersteunde activiteiten gaat ongeveer een derde van het budget naar radicale onderzoeks- en ontwikkelingsprojecten. Als we incrementele innovaties niet als innovatief zouden classificeren zou dus maar een derde van de middelen van UILN-N naar innovatie activiteiten gaan. In dit evaluatieonderzoek wordt innovatie echter breder gezien dan alleen de radicale onderzoeks- en ontwikkelingsprojecten. Uit gesprekken met ondernemers blijkt dat vooral op microniveau het oplossen van problemen en geleidelijk aanpassen van individuele bedrijven aan nieuwe marktaspecten essentieel is voor het overleven. Op dat niveau zijn ook incrementele innovaties van belang. Aan incrementele innovatie is meestal minder risico verbonden en het behoort daardoor beter tot de mogelijkheden van kleinere ondernemers.

Uit de interviews en het rondetafelgesprek blijkt dat de bereidheid om te investeren in risicovolle projecten onder de Noord-Nederlandse ondernemers niet altijd zo groot is. Uit deze gesprekken bleek dat het belangrijk is om juist het klimaat te scheppen waarin innovatie überhaupt mogelijk wordt; een situatie waarin ondernemers inzien dat innoveren belangrijk is en dat het ook mogelijk is zonder al te grote financiële risico's. Informatieverspreiding, netwerkbouw en competentieopbouw zijn daarom van groot belang om een klimaat te scheppen waarin innovatie mogelijk is.

4.2 Conclusie

Innovatie wordt in UILN-N gezien als het instrument om de economische structuur van het Noordelijke agro-foodcomplex te versterken. Door innovatieve initiatieven in het Noord-Nederlandse agro-foodcomplex te stimuleren wordt de economische structuur versterkt en de duurzaamheid bevorderd. In dit hoofdstuk is gekeken naar de innovatieve aard van de verschillende door UILN-N ondersteunde projecten. Daarbij zijn de projecten onderverdeeld naar de soort van activiteit waarop de innovatie zich richt en naar de aard van de innovatie. Uit de opdeling naar innovatiedoel blijkt ongeveer de helft van de projecten te behoren tot de groep 'technische ondersteuning'. Het gaat hierbij om projecten die zich richten op nieuwe productietechnieken en kennisverspreiding. Ook financieel is dit de grootste groep, gevolgd door de groep van onderzoek en ontwikkeling waarin een klein aantal projecten zit die relatief veel financiële middelen hebben ontvangen.

Als de projecten worden opgedeeld naar innovatiesoort valt op dat er vooral in incrementele innovatie is geïnvesteerd. Dit is het soort innovatie waarbij steeds kleine veranderingen worden toegepast om zo bij de tijd te blijven. Radicale innovaties die leiden tot het ontwikkelen en implementeren van geheel nieuwe producten of processen komen veel minder voor. In ongeveer een kwart van de projecten is deze vorm van innovatie van toepassing. Financieel heeft UILN-N hier ongeveer een derde van haar budget aan toegekend. Verder is er geïnvesteerd in projecten welke op zich niet zozeer innovatief zijn, maar meer

proberen innovatieve processen te stimuleren. Deze categorie is qua aantal projecten vrij groot maar de financiële middelen die hieraan zijn verbonden beslaan maar ongeveer 20% van het totaal.

Hoofdstuk 5 Structuurversterking en duurzaamheid

5.1 Inleiding

In dit hoofdstuk wordt ingegaan op de mate waarin de verschillende projecten als structuurversterkend en duurzaam kunnen worden gekwalificeerd. Het effect van de projecten op de economische duurzaamheid wordt beoordeeld met een structuurversterkingsanalyse. Eerst wordt een beeld geschetst van de positie van de agrarische sector in de economische structuur van Noord-Nederland. Structuurversterking is vooral gerelateerd aan marktkansen op de lange termijn. Het ligt dan voor de hand om de projecten in te delen op basis van de productie- en afzetclusters waartoe zij behoren (zie tabel 1.1). Voor elk van deze clusters wordt aangegeven wat de huidige situatie is, en welke ontwikkelingsrichting gevolgd zou kunnen worden om de positie van de cluster op lange termijn te versterken. Binnen deze context worden vervolgens de projecten binnen de cluster beoordeeld. De ecologische en sociale duurzaamheid worden geïntegreerd in deze analyse.

5.2 De agrarische sector binnen het Noorden.

5.2.1 Het Noord-Nederlandse agro-foodcomplex

Het agro-foodcomplex in het Noorden bestaat vooral uit akkerbouw en melkveehouderij en voor een klein deel uit tuinbouw en intensieve veehouderij. (Tabel 4.1) Duidelijk is ook dat zowel in Noord-Nederland als in geheel Nederland het aantal landbouwbedrijven afneemt.

Tabel 5.1 Aantal landbouwbedrijven in Nederland en Noord-Nederland (voor 1990, 2000 en 2003; indices van 1990)

Regio's	Perioden	Totaal	Akkerbouwbedrijven	Tuinbouw- en blijvende teeltbedrijven	Graasdier- bedrijven
		Index (Absoluut)	Index (Absoluut)	Index (Absoluut)	Index (Absoluut)
Noord- Nederland	1990	100 (15 756)	100 (3 481)	100 (475)	100 (10 299)
	2000	91	79	120	94
	2003	82	72	111	86
Nederland	1990	100 (89 205)	100 (11 029)	100 (18 217)	100 (42 389)
	2000	95	103	94	96
	2003	83	94	81	88

(CBS Statline)

Het totale areaal agrarische cultuurgrond in Noord-Nederland bedraagt in 1999 650.000 ha, waarvan de helft gebruikt wordt als grasland en bijna 40% als bouwland. De agribusiness, inclusief de primaire sector en de distributie in het Noorden heeft een toegevoegde waarde van 8,6 miljard gulden en geeft circa 37.000 mensen direct werk. Volgens het LEI zijn er nog eens 40.000 arbeidsplaatsen indirect verboden met het agro-foodcomplex. Dit komt overeen met 8,8% en 12,7% van de bruto toegevoegde waarde respectievelijk werkgelegenheid in Noord-Nederland (Van de Sluis en Vlieger 2000). Vergeleken met het beschikbare areaal cultuurgrond is het aandeel van het Noorden in de toegevoegde waarde en werkgelegenheid in de totale agribusiness gering. Dit is het gevolg van het relatief kleine aandeel voor het Noorden in de intensieve veehouderij en de tuinbouw. In tabel 5.2 is een prognose te zien van het relatieve belang van verschillende activiteiten in het agro-foodcomplex. Te zien is dat, qua toegevoegde waarde en werkgelegenheid de glastuinbouw en de opengrondstuinbouw relatief veel beter presteren dan de

akkerbouw en de grondgebonden veehouderij. In eerste instantie lijken dus juist de traditioneel sterke activiteiten van Noord-Nederland, akkerbouw en melkveehouderij, minder goede vooruitzichten te hebben.

Tabel 5.2 Toegevoegde waarde en werkgelegenheid in de Nederlandse agrarische sector (2015 is index van 2003)

Complex	Toegevoegde waarde		Werkgelegenheid	
	2003 (miljard euro)	2015	2003 (1000 aje)	2015
Totaal agrocomplex	23,7	114	396,9	87
Akkerbouw	4,7	109	75,7	85
Opengrondstuintbouw	2,3	121	41,8	97
Glastuintbouw	4,8	122	66,8	95
Grondgebonden veehouderij	6,7	106	133,3	84
Intensieve veehouderij	5,2	114	79,3	87

(LNV 2005a)

Voor de komende jaren heeft LNV ook prognoses gemaakt voor het areaal per akkerbouwgewas. Binnen de akkerbouw zijn er weer grote verschillen. Poot- en consumptieaardappelen, snijmaïs, gerst en overige granen laten groei zien. De toekomst lijkt er minder goed uit te zien voor suikerbieten, fabriksaardappelen en oliehoudende zaden.

Tabel 5.3 Ontwikkeling grondgebruik in Nederland (in hectares) 2004 en 2015 verschil in %

	2004	2015	Vershil
Akkerbouw	609.000	574.000	- 6 %
w.v. tarwe	138.000	136.000	- 2 %
Gerst	48.000	50.000	+ 3 %
Graan overig	34.000	37.000	+ 8 %
Oliehoudende zaden	7.000	6.000	- 17 %
Suikerbieten	98.000	79.000	- 19 %
Pootaardappelen	40.000	41.000	+ 4 %
Consumptieaardappelen	73.000	73.000	+ 0 %
Fabriksaardappelen	51.000	44.000	- 15 %
Vollegrondsgroente	51.000	47.000	- 7 %
Overige gewassen	70.000	61.000	- 13 %
Voedergewassen	1.259.000	1.186.000	- 6 %
w.v. snijmaïs	237.000	246.000	+ 4%
Grasland	987.000	940.000	- 5 %

(LNV 2005b)

5.2.2 De kracht van de agrarische sector in Noord-Nederland

Het agro-foodcomplex in Noord-Nederland is geconcentreerd op marktordenings-gewassen waarvan de marktvooruitzichten over het algemeen niet erg gunstig te noemen zijn. Daar staat tegenover dat de primaire productie en verwerking en toeleverende industrie beschikken over een hoogwaardig kennisniveau. Dit voordeel kan een belangrijke rol spelen in versterking van de noordelijke economische structuur. Door snel op de hoogte te zijn van veranderingen in de markt en technologie en doeltreffend deze informatie te verwerken kan men voordelige posities op de markt innemen. De verwerkende industrie heeft in Noord-Nederland een sterke positie. Overigens overstijgt de invloed van deze industrie de grenzen van de noordelijke regio. Veel verwerkings- en handelsbedrijven zijn dan ook internationaal een relevante marktpartij. Over het algemeen is de vraagrend in de markt dat producten schoner en veiliger zijn en op acceptabele wijze worden geproduceerd en in uniforme, homogene en grote hoeveelheden geleverd kunnen worden. Voor min of meer laagwaardige bulkproductie blijft wel ruimte op de markten, maar de prijsniveaus zullen zo laag zijn dat de Nederlandse en noordelijke productiekosten doorgaans niet gedekt kunnen worden. Dat laatste houdt verband met een aantal factoren waarin Nederland, inclusief het Noorden, ongunstig scoort ten opzichte van de internationale concurrentie. Binnen Nederland zijn grond en arbeid in het Noorden relatief goedkoop, maar in de Europese context moet Noord-Nederland het hebben van haar kwaliteits- en kennisniveau. De grond in het Noorden is relatief duur, evenals arbeid en de milieueisen zijn hoog. De omvang van de bedrijven is voor laagwaardige bulkproductie relatief klein. Zonder Europese subsidies is deze vorm van productie bij huidige bedrijfsomvang en productiewijze dan ook niet winstgevend. In dit licht zijn de ontwikkelingen in het Europese landbouwbeleid van doorslaggevend belang. Over het algemeen zijn het kennisniveau en de hoge kwaliteit van de productie in Noord-Nederland belangrijke assets. Verder heeft vooral de Noordelijke landbouwsector een zeer hoge arbeidsproductiviteit (Broersma en Van Dijk 2002).

5.3 Evaluatie per cluster

5.3.1 Algemeen

Het is voor het Noord-Nederlandse agro-foodcomplex van belang dat de concurrentiepositie ten opzichte van andere regio's wordt versterkt. In hoofdstuk 2 werd al aangegeven dat structuurversterking volgens twee lijnen kan verlopen.

- Het verschuiven van de afzet van een stagnerende markt naar een markt met meer groeiperspectief.

- Kostprijsverlaging en of omzetverhoging bij de productie en afzet op de huidige markt, voorzover die markt groeiperspectief heeft.

In de hierna volgende analyse zal in eerste instantie per cluster een beknopte marktschets worden opgenomen. Ook is aandacht voor de huidige situatie qua duurzaamheid en mogelijkheden voor meer duurzaam handelen. Daarna worden projecten bekeken die in de cluster vallen. Daarbij wordt gekeken of de initiatieven lijken te voldoen aan de eisen voor structuurversterking en duurzaamheid. In de navolgende tabellen zijn de projecten waarbij een S in een kolom staat, geclassificeerd als structuurversterkend.

5.3.2 Poot- en consumptieaardappelen:

Pootgoed en consumptieaardappelen hebben een sterke positie in Noord-Nederland. Dit komt onder andere omdat vooral in de Noord-Nederlandse kleigebieden aan de kust grond en klimaat ideaal zijn om aardappelen te telen. Vooral pootgoedteelt is een gespecialiseerde bezigheid. Daarnaast maken de verschillende rassen en de rechten daarop het een markt waar het goed mogelijk is om de marktpositie te behouden en eventueel uit te breiden. De distributie en levering van pootgoed zijn ook gespecialiseerde bezigheden waarmee men een goede marktpositie kan creëren. Voor consumptieaardappelen gelden deze genoemde voordelen minder. Het is een wat minder specifieke teelt met minder specifieke klimatologische eisen. Toch lijken pootaardappelen en consumptieaardappelen hun areaal in Nederland te kunnen behouden, of is er zelfs kleine groei mogelijk. Voor geheel Nederland zijn de cijfers in tabel 5.3 weergegeven. Noord-Nederland volgt deze trend. De Nederlandse aardappelsector is in grote mate afhankelijk van export. Met een aandeel van 65% in de wereldhandel heeft Nederland een zeer belangrijke positie op de wereldmarkt voor pootgoed (Rijkse en Vaals 2001) De export verloopt via handelshuizen zoals Agrico en HZPC. De groei van de markt is een minder sterk punt. Er is al enige tijd een daling in de vraag naar consumptieaardappelen en daarmee ook naar pootaardappelen te zien. Al met al kan van de poot- en consumptieaardappelencluster worden opgemerkt dat Noord-Nederland een sterke positie op de markt heeft. In het Noorden is voldoende ruimte om vooral met pootgoed en in mindere mate consumptieaardappelen een goede marktpositie te behouden. De grond is over het algemeen in Noord-Nederland goedkoper dan in de rest van Nederland. Ten opzichte van Noordoost Europa zijn de prijzen van grond en arbeid hoog. Echter, de kennis en de opgebouwde infrastructuur in Noord-Nederland zijn een belangrijk en moeilijk na te bootsen voordeel.

Sociale duurzaamheid

Pootaardappelen en ook consumptieaardappelen worden onder reguliere arbeidsvoorwaarden geproduceerd en verwerkt. Op korte termijn valt niet te verwachten dat er minder arbeidsplaatsen zullen komen, of dat het karakter van de arbeidsplaatsen zal veranderen. Mechanisatie is al ver doorgevoerd en er zijn geen trends die richting verdere mechanisatie of rationalisatie gaan. Wel wordt er steeds meer ICT en biotechnologie in deze cluster gebruikt. Dit is voornamelijk gericht op kostenverlaging en verbetering van de bewaring.

Ecologische duurzaamheid

De poot- en consumptieaardappelcluster wordt gekenmerkt door een hoge milieubelasting door gebruik van bestrijdingsmiddelen (gegevens CBS 2005). Dit is dan ook het voornaamste probleem voor duurzaam milieugebruik. Er zijn wel initiatieven om met biologische bestrijdingsmiddelen, chemische bestrijdingsmiddelen te vervangen.

Gesubsidieerde projecten

Tabel 5.4 Projecten in cluster poot- en consumptieaardappelen (S = structuurversterkend)

Projectnaam	Projectomschrijving		Projectaanvrager
AA001	Bionac – raketschade	S	VanDijke Semo BV
AA045	BOS Nematoden	S	Agri firm
AA009	Synthese Aardappelen	S	Stichting Veredelingsonderzoek Bevordering
AA015	EurepGap in de Noord-Nederlandse pootaardappelteelt	S	HZPC
AA051	Complementaire ziektenweerbaarheid	S	HZPC
AA056	Erwinia's; bacterievrije pootgoedteelt- een uitdaging	S	Stuurgroep Bacterie vrij pootgoedteelt (HZPC)
RM 048	Reductie bewaarziekten in pootaardappelen	S	HZPC

Aardappelen hebben last van schimmel- en bacterieziekten in de teelt en bij het bewaren. De helft van de projecten is daar dan ook op gefocust. Het betreft onderzoek naar de oorzaken en mogelijke bestrijding. In het meeste gevallen leidt dit tot maatregelen die het voor de Noord-Nederlandse telers mogelijk moet maken minder kosten te maken en een beter product af te zetten. Daarnaast is er een project waarbij pootaardappel telers worden gecertificeerd voor EUREP/GAP. Er is in de landbouw een algemene tendens naar voedselveiligheid, en dit project speelt daarop in. Onder coördinatie van HZPC worden telers tot certificering begeleid. De auditing voor die certificatie wordt door HZPC zelf uitgevoerd. Het EUREP/GAP project kan leiden tot een verbeterde marktpositie voor de betrokken telers die hieraan voldoen. De kwaliteitseisen van dit keurmerk plaatsen de telers in het topsegment van de markt. Voor dit segment is binnen Europa zeker potentieel.

Verder zijn er projecten die zowel voor de poot- en consumptieaardappelteelt als de zetmeelaardappelteelt van toepassing zijn. *BOS Nematoden* is een project waarbij een systeem wordt ontwikkeld en geïmplementeerd om de mogelijkheid op aardappelmoehed voor percelen inzichtelijk te maken. Het *Bionac-raketschade* project sluit aan bij het BOS nematoden onderzoek en speelt in op de milieubelasting door het hoge gebruik van bestrijdingsmiddelen in de aardappelteelt. Het project is niet specifiek bedoeld voor poot- en consumptieaardappelen, ook zetmeelaardappelteelt kan gebruik maken van de raketschade. In principe zijn de resultaten met de biologische bestrijding van aardappelcystenaaltjes positief te noemen. Ook het project *Synthese aardappelen* is niet specifiek voor de poot- en consumptieaardappelcluster. AVEBE en HZPC spelen in dit project de belangrijkste rol. In dit project worden selectiemethoden met DNA-herkenning van verschillende eigenschappen van nieuwe aardappelrassen ontwikkeld. Op deze manier kunnen HZPC en AVEBE veel sneller en gericht nieuwe aardappelrassen ontwikkelen en introduceren. Het project *synthese aardappel* is structuurversterkend omdat het ervoor kan zorgen dat AVEBE en HZPC beter en sneller in staat zullen zijn competitieve aardappelrassen te ontwikkelen. De andere projecten in deze cluster leiden niet direct tot een nieuwe marktpositie. De projecten zorgen wel voor kostenverlaging en omzetverhoging. Eerder is vastgesteld dat pootgoed en in minder mate de consumptieaardappelen een sterke positie hebben op de markt. Deze markt heeft relatief een vrij goed vooruitzicht.

Alle projecten in deze cluster zijn aan te merken als structuurversterkend. Dat wil niet zeggen dat de poot- en consumptieaardappelcluster in Noord-Nederland op rozen zit. Op den duur lijkt het toch van belang om andere toepassingen te vinden voor poot- en consumptieaardappelen. Het *Bionac-raketschade* project is positief op te vatten voor de ecologische duurzaamheid. De verwachting is dat de Bionac methode in Noord-Nederland vrij veel kan worden toegepast met als gevolg het gebruik van bestrijdingsmiddelen te verminderen.

5.3.3 Zetmeelaardappelen

Binnen Nederland komt veruit het grootste deel van de zetmeelaardappelen uit Noord-Nederland. Ook de verwerking vindt grotendeels plaats binnen Noord-Nederland. Daarmee neemt deze cluster een belangrijk

deel in van het Noordelijke agrofoodcomplex, met AVEBE als de belangrijkste partij. Deze coöperatie is een belangrijke internationale marktpartij voor aardappelzetmeel. In de totale zetmeelmarkt speelt AVEBE echter een bescheiden rol. De Noord-Nederlandse aardappelzetmeelcluster heeft in de nabije toekomst met een aantal problemen te maken. In de eerste plaats heeft aardappelzetmeel een aantal specifieke toepassingen, waarin het concurrerend is ten opzichte van andere zetmeeltypen. Op de markten waar deze specifieke toepassingen niet van belang zijn, is aardappelzetmeel zonder overheidssubsidie niet kostendekkend af te zetten. AVEBE is al geruime tijd bezig om zich door het ontwikkelen van derivaten, te concentreren op markten waar aardappelzetmeel een specifieke waarde heeft of waar de kostprijs van aardappelzetmeel slechts een gering deel van de kostprijs van het eindproduct is. Tot nu toe is het maar deels gelukt om de markt voor basiszetmeel te ontsnappen. Een groot deel van de omzet is daarom nog steeds afhankelijk van Brussels beleid.

De teelt van zetmeelaardappelen heeft enkele negatieve aspecten. De teelt is grondintensief en staat onder grote ziektedruk. De groei van de productie per hectare is geruime tijd hetzelfde gebleven, maar groeit de laatste jaren weer. Daar komt bij dat de teelt niet onomstreden is vanuit milieuoogpunt. Wel is de milieubelasting de laatste decennia sterk gedaald. Vanuit biotechnologisch oogpunt zijn er ontwikkelingen gaande die aan de ene kant zetmeelaardappelen tot aantrekkelijke grondstof maken en aan de andere kant de specifieke toepassing van aardappelzetmeel kunnen bedreigen. Om economisch duurzaam te kunnen blijven moet het noordelijke zetmeelcomplex ontsnappen aan de basiszetmeelmarkt. Alleen de projecten die in deze richting werken kunnen als structuurversterkend worden aangemerkt. Pogingen om de kostprijs te verlagen en zo toch te concurreren met andere zetmeelproducten zijn alleen in combinatie met verandering van markt als structuurversterkend aan te duiden. Dit is reeds in ISP-5 Agro beschreven, en is 7 jaar na die evaluatie nog steeds relevant.

Sociale duurzaamheid

Met het voortbestaan van de zetmeelcluster zijn veel banen verbonden. Zeker in het veenkoloniale gebied is het een belangrijke bron van inkomsten. Alternatieven in de akkerbouw zijn er in de Veenkoloniën maar weinig. Het belang voor het uitbreiden van een duurzame keten is voor deze regio dus van groot sociaal-economisch belang.

Ecologische duurzaamheid:

Net als voor poot- en consumptieaardappelen is de teelt van zetmeelaardappelen relatief schadelijk voor het milieu. Zeker als in ogenschouw wordt genomen dat de teelt grotendeels in het ecologisch kwetsbare zand/dal gebied van de Veenkoloniën plaatsvindt. Dit blijft vaak een onderbelicht punt.

Projecten

Tabel 5.5 Gesubsidieerde projecten (S = structuurversterkend)

Project	Naam		Projectaanvrager
AA011	Economische haalbaarheid precisielandbouw toepassingen aardappelzetmeelketen	S	Avebe
AA016	Agrobiokon 3	S	Avebe
AA040	Agrobiokon-4	S	Avebe
AA041	Sesam	S	Avebe

Agrobiokon 3 en *4* maken deel uit van een programma voor innovatie in de keten van de teelt en verwerking van Zetmeelaardappelen. *Agrobiokon 3* is gefocust op teelttechnische aspecten en *Agrobiokon 4* is gericht op onderzoek en ontwikkeling van nieuwe toepassingen voor aardappelzetmeel. Sesam en het onderzoek naar de economische haalbaarheid van toepassing precisie landbouw sluiten aan bij het beleid van AVEBE zoals dat in *Agrobiokon* is vastgesteld. AVEBE wil aan de ene kant kostenverlaging en opbrengst per hectare verhogen door de teelttechnische kant verder te ontwikkelen. Daarnaast is *Agrobiokon 4* gericht op verplaatsing van een deel van de afzet naar andere markten met een hoge toegevoegde waarde en afzetpotentieel.

Het oordeel over de structuurversterking van deze projecten is gebaseerd op de noodzaak te ontsnappen aan de basiszetmeelmarkt. Als dit lukt, is in combinatie met kostenverlaging en omzetverhoging deze cluster kansrijk. Echter, zonder het eerste lijkt er op langere termijn geen ruim potentieel te liggen voor de

aardappelzetmeelcluster. Momenteel kan AVEBE haar productie deels kwijt op specifieke markten, deels moet men nog uitwijken naar de basiszetmeelmarkt. De projecten in deze cluster richten zich hoofdzakelijk op kostprijsverlaging van de teelt van zetmeelaardappelen. Dit kan alleen als structuurversterking worden gezien als ervan uitgegaan wordt dat het eindproduct wordt verhandeld buiten de basiszetmeelmarkt. Dit is deels zo en daarnaast probeert AVEBE (met onder andere *Agrobiokon 4*) meer toepassingen te ontwikkelen die meer toegevoegde waarde hebben. Aangezien voor een belangrijk deel AVEBE aan de structuurversterkingeisen voldoet, worden alle projecten als structuurversterkend aangeduid.

5.3.4 Overige akkerbouw

Onder overige akkerbouw in Noord-Nederland verstaan we akkerbouwteelten zoals graanteelt, suikerbieten en vollegronds groenteteelten. Naast aardappelen zijn graan en suikerbieten momenteel de belangrijkste gewassen. Voor de suikerbietenteelt en verwerking ervan ziet de toekomst er niet goed uit, ook al zal de teelt en verwerking de recente Europese beleidsaanpassingen wel overleven. Op termijn is het denkbaar dat onder invloed van internationale handelsovereenkomsten de suikerbietenteelt en verwerking verder krimpt. Aangezien Noord-Nederland de grootste suikerbietenproducent en verwerker is in Nederland zou dit hard aankomen voor het Noorden. Verdere investering in het suikercomplex kan dan ook niet worden gezien als een vorm van structuurversterking tenzij het een dusdanige kostprijsverlaging geeft dat de suikerbietenketen in Noord Nederland kan concurreren met de wereldmarkt. Voor graan lijkt Noord-Nederland niet per definitie een aantrekkelijke regio, want graanteelt is bulkproductie. De ruimte in Noord-Nederland is schaars (en daardoor duur) en de bedrijven zijn veelal te klein om met internationale spelers te kunnen concurreren. In tabel 5.3 is te zien dat in de prognoses van LNV qua areaal alleen gerst, de overige graansoorten en snijmaïs zullen groeien. In eerste instantie lijken dan ook vooral hier mogelijkheden te liggen. In het geval van brouwergerst en teff lijken de kansen voor de toekomst goed. Het zijn teelten die vrij specifiek zijn en daarnaast mogelijkheden hebben om op basis van rassenrechten en kwaliteit zich af te schermen van traditionele bulkmarkten.

Sociale duurzaamheid

Deze vormen van akkerbouw zijn arbeidsextensief. Uitbreiding van de markt en het areaal zal arbeidsplaatsen opleveren, maar in vrij geringe mate. Verder zijn er geen substantiële problemen in het kader van arbeidsvoorwaarden.

Ecologische duurzaamheid

Vergeleken met aardappelteelt wordt bij de teelt van deze gewassen weinig bestrijdingsmiddel gebruikt. Dit wil niet zeggen dat het geen enkel probleem is, maar de urgentie is veel lager dan bij de aardappelteelt.

Projecten

Tabel 5.6 Gesubsidieerde projecten (S = structuurversterkend)

Project	Naam		Projectaanvrager
AA004	Verwerking vezelhennep in auto-industrie	S	VanDijkeSemo
AA021	Eragrostis Tef 2002	S	Soil & Crop Improvement i.o.
AA022	Stim. Certificering Akkerbouwbedrijven fase II	S	Agrico-Van Rijn
AA023	Stim. Certificering Akkerbouwbedrijven fase I	S	NLTO
AA030	Bietenteelt		Studiegroep Beheersing bodemgebruik
AA034	Cichorei, optimalisering van de cichoreiketen in het zand-/dalgebied	S	Agrifirm
AA035	Brouwergerst, Precisie keten Zand/dal gebied	S	Agrifirm
AA046	Eragrostis Teff 2003 en 2004	S	Soil and Crop Improvement BV
RM006	Monitoring Mycotoxinen	S	Aan- en verkoop Coop. Meppel

Binnen dit cluster is veel aandacht voor relatief nieuwe gewassen voor Noord-Nederland. Brouwergerst kent reeds een basisareaal, teff, cichorei en vezelhennep beslaan momenteel geringe hoeveelheden grond in het

Noorden. In deze projecten wordt geprobeerd om de voorwaarden te creëren voor de teelt van deze gewassen. De keten is hierbij het uitgangspunt; zonder afzet in de auto-industrie geen teelt van hennep, zonder afzet naar een mouterij in de Eemshaven heeft Noord-Nederland geen substantiële brouwerijsteelt. Hoewel er nog onzekerheid is over de afzet van teff, brouwerijgerst, cichorei en hennep, mag gesteld worden dat deze projecten een uitgelezen kans kunnen zijn voor Noord-Nederland. Probleem bij cichorei is dat teeluitbreiding beperkt dreigt te worden door het kort geleden gewijzigde EU suikerbeleid, omdat naast de gewenste inuline voor een deel ook fructose vrij komt bij de productie. De stimulering van *certificering van akkerbouwbedrijven* heeft veel overeenkomsten met eerder genoemde certificeringstrajecten. Vanuit de overheid en de markt komt steeds meer vraag naar voedselveiligheid en traceerbaarheid. In deze projecten wordt gewerkt aan methodes om de certificering specifiek voor akkerbouw bedrijven snel en efficiënt aan te passen. Het project *monitoring van mycotoxinen* is bedoeld om schadelijke mycotoxinen op te kunnen sporen in verschillende stadia van het verwerkingsproces van graanproductie en verwerking. Dit project valt ook binnen voedselveiligheid en sluit aan bij de certificering van akkerbouwbedrijven. *Bietenteelt* heeft in Noord-Nederland geen grote toekomstige groeimogelijkheden door het Brusselse suikerbeleid.

De projecten in deze cluster zijn op te delen in drie categorieën. In de eerste plaats de projecten in gewassen met potentieel gunstige kansen voor Noord-Nederland. Dan de projecten waar bestaande gewassen door certificering sterker in de markt komen te staan. Hierbij sluit de *monitoring van mycotoxinen* aan. Als laatste het project waarbij de groei van bieten wordt onderzocht.

De eerste categorie projecten is te kwalificeren als potentieel versterkend voor de economische structuur van het agro-foodcomplex in Noord-Nederland. In principe worden deze projecten als structuurversterkend aangemerkt, maar wel met de notie dat de afzet en daarmee het succes van deze teelten in Noord-Nederland nog lang niet gewaarborgd is. De tweede categorie projecten is ook als structuurversterkend op te vatten doordat er wordt ingezet op een betere marktpositie voor huidige producten. Het project voor de teelt van bieten is niet direct als structuurversterkend aan te duiden. Alle projecten in dit clusters hebben maar in geringe mate betekenis voor sociale of ecologische duurzaamheid.

5.3.5 Bijzondere kleine teelten

De cluster bestaat uit bloemen-, bollen- en boomtelers en hard- en zachtfruitteelt op open grond. Dit zijn tamelijk verschillende activiteiten, maar ze worden in één cluster ingedeeld omdat het in Noord-Nederland om kleine complexen gaat in vergelijking met Nederland en Europa.

Wereldwijd is Nederland dominant bij de productie en handel in bloembollen. Zeventig procent van de wereldproductie vindt in Nederland plaats. Internationaal is er nauwelijks concurrentie. Tulp en liele zijn het belangrijkste en hun aandeel groeit sterk. Het overgrote deel is bestemd voor export, waarbij de VS, Japan en de grote EU-landen de belangrijkste afnemers zijn. Nieuwe markten in midden- en oost-Europa en het Verre Oosten lijken interessant. De exportwaarde steeg tot 2003 jaarlijks met ruim drie procent (LNV 2005a) De bollenteelt speelt zich in Nederland voornamelijk af in het Westen. De verwachting bestaat dat de benodigde grond in het Westen te schaars wordt waardoor men zal kijken naar vestigingsplaatsen in onderdrukgebieden zoals het Noorden. Het beleid in het Noorden probeert daarop in te spelen met ondersteunende maatregelen. Op termijn lijkt er dus groei mogelijk voor deze activiteit in Noord-Nederland. Probleem is dat het vestigingsklimaat voor deze activiteit nog te wensen overlaat. Om hieraan meer te kunnen voldoen zijn trainingscentra opgestart in Friesland en Groningen. Op deze manier probeert men een beter klimaat te scheppen voor bollenteelt en -broei. De langzame groei van het areaal is nog niet erg overtuigend. De boomteelt vindt slechts op zeer kleine schaal plaats in het Noorden. Het enige concentratiegebied is in Oost-Groningen. Het is een teelt waar vrij specialistische kennis voor nodig is. Dit maakt het in principe een interessant product. De benodigde kennis maakt er een niche product van dat niet gemakkelijk is te (re)produceren.

De kleinschaligheid en de specialistische kennis gelden ook voor de fruitteelt. Nadeel is dat de fruitteelt vaak sterk afhankelijk is van ondergrond, en die is niet overal voorhanden.

Sociale duurzaamheid

Bollen- en fruitteelt maken gebruik van seizoensarbeiders die vaak niet onder de juiste arbeidsvoorwaarden werken. Door de relatieve kleinschaligheid in Noord-Nederland levert dat nog geen grote problemen op.

Ecologische duurzaamheid

Voor de teelt van appels, peren en bloembollen (vooral lelies) wordt zeer veel bestrijdingsmiddel gebruikt. In de teelt van appels en peren is de hoeveelheid bestrijdingsmiddelen de laatste jaren verder toegenomen.

Projecten

Tabel 5.7 Gesubsidieerde projecten (S = structuurversterkend)

Project	Naam		Projectaanvrager
AA006	Kleine teelten, grote markten		AOC Fryslan
AA007	Trainingscentrum bollenteelt en -broei	S	St. Tuinbouwproject Friesland
AA008	QualiTree		NBvB/NLTO Vakgroep Boomteelt
AA010	Kwaliteit en duurzaamheid zachtfruitsector Noord-Nederland		Zachtfruitelersvereniging NN
AA014	Versterking hardfruitteelt noordelijke klei		NLTO
AA029	Beter Bollen Telen	S	Stichting ROL
AA033	Trainingscentrum Bloembollenteelt, inclusief facilitair centrum	S	St. Tuinbouwproject Friesland
AA043	Registratie en certificering in de bloembollensector	S	KAVB
AA054	Oregano-olie, Noord-Nederlandse Agro-industriële productieketen		Agrifirm
AA059	Sturen met water		Zachtfruitelers Noord-Nederland
AA060	Kleine Teelten, Grote Markten 2005 t/m 2007		AOC Fryslan
AA069	BINON Bollenintroductie in Noordoost Nederland	S	Stichting BINON

Vijf van de projecten zijn gericht op de introductie en ondersteuning van bollenteelt en broei in Noord-Nederland. Zoals al aangegeven, is dit een activiteit met marktpotentieel. Voorwaarde is dat er voldoende kennis en massa komt voor de Noord-Nederlandse bollenteelt. De projecten in de bollenteelt en -broei proberen daaraan bij te dragen, en ze worden daarom als structuurversterkend opgevat. Vijf projecten in deze cluster zijn hoofdzakelijk gericht op fruitteelt. Fruitteelt komt in Noord-Nederland nog maar in beperkte mate voor. De opbrengst van fruitteelt is vrij hoog en de investeringskosten relatief laag. Als de fruitteelt op een goede manier de markt weet te vinden om haar product ook af te kunnen zetten zijn er goede kansen. De projecten kunnen daarom in principe wel als versterking voor de Noord-Nederlandse economie worden opgevat, maar zullen door hun kleine schaal een geringe impact hebben. De andere twee projecten zijn zeer kleinschalig en lijken geen directe impact te hebben op de versterking van de economische structuur van het agro-foodcomplex van Noord-Nederland

De opkomst van bollenteelt en fruitteelt in Noord-Nederland is goed voor de economie, maar de hoeveelheden bestrijdingsmiddel die worden gebruikt zijn een bedreiging. In de projecten is alleen in de projecten voor certificering van de bollensector en het project 'sturen met water' aandacht voor ecologische zaken. Mogelijk zou hier ook op andere terreinen meer aandacht aan besteed kunnen worden.

5.3.6 Glastuinbouw

De stimulering van glastuinbouw in Noord-Nederland is gebaseerd op het idee dat door schaarste van grond de telers in het Westen vaak niet anders kunnen dan uitbreiden in andere regio's. Noord-Nederland dient zich dan aan omdat er nog relatief veel grond aanwezig is. Wel zijn er problemen die sterk overeenkomen met de bollenteelt die hiervoor is beschreven. Noord-Nederland zet momenteel in op een aantal regionale

clusters. Friesland, Drenthe en Groningen proberen zo allemaal een deel van de groei mee te kunnen pakken. Aangezien glastuinbouw juist gebaat is bij een clustering van activiteiten is deze aanpak onwenselijk. Het ontwikkelen van één cluster is kansrijker. Tot nu toe heeft het gebied rond Emmen het meest het karakter van een cluster in glastuinbouw. De sterke positie van het Nederlandse glastuinbouwcomplex en de prognoses voor de markt (tabel 5.2) zijn aanleiding om deze activiteit hoog in te schatten in Noord-Nederland. In wezen kunnen projecten als versterkend worden aangeduid als deze de vorming van sterke clusters in het Noorden ondersteunen.

Sociale duurzaamheid

In de glastuinbouw is het aantrekken van seizoensarbeid uit midden en Oost-Europa gemeengoed geworden. Op de arbeidssituatie van die werknemers is het een en ander aan te merken. In Noord-Nederland probeert men juist de eigen bevolking te betrekken bij de glastuinbouw. De sector is arbeidsintensief en voor veel arbeid is weinig scholing of ervaring nodig. Juist in het Noorden, met voldoende laaggeschoolde werklozen, kan glastuinbouw een perspectief op werk bieden. Wel is de geboden werkgelegenheid vaak seizoensgebonden.

Ecologische duurzaamheid

Glastuinbouw geeft enkele ecologische problemen. In de eerste plaats het gebruik van chemische bestrijdingsmiddelen. Er worden vrij veel bestrijdingsmiddelen gebruikt, maar omdat deze veelal in het systeem van de kas blijven, zijn de externe problemen gering. Landschappelijk wordt glastuinbouw niet aantrekkelijk gevonden, lichtvervuiling maakt het probleem nog groter.

Projecten

Tabel 5.8 Gesubsidieerde projecten (S = structuurversterkend)

Project	Omschrijving		Aanvrager
AA003	Noordelijke samenwerking Glastuinbouw 2002 t/m 2004	S	SAGNN
AA005	Stimulering scholing glastuinbouw	S	Katalysator
AA018	Groensector servicepunt	S	STAP Noord
AA047	Haalbaarheid van het telen van komkommers in de gesloten kas	S	Stichting tuinbouw Emmen
AA050	Planontwikkeling duurzame energie-infrastructuur voor Het Rundedal	S	Gemeente Emmen
AA062	Noordelijke Markt Relatiedag 2005 t/m 2007	S	FloraHolland Eelde
AA066	Noordelijke Samenwerking Glastuinbouw 2005 t/m 2007	S	SAGNN

Drie van de projecten in deze cluster zijn gericht op voorlichting en samenwerking binnen de noordelijke glastuinbouw. Deze projecten proberen het contact tussen de glastuinbouwers in het Noorden te vergroten. Daarnaast wordt er via deze projecten kennis aangereikt voor de (potentiële) glastuinbouwer. Deze projecten werken ondersteunend voor de ontwikkeling van een sterk glastuinbouwnetwerk in Noord-Nederland. Een zelfde ondersteunende taak verrichten de projecten voor stimulering van de scholing in de glastuinbouw en het groensector servicepunt. De twee projecten waarvoor Emmen de aanvrager is, zijn gericht op technieken om nieuwe activiteiten te kunnen ontplooiën of een duurzame energie-infrastructuur te introduceren. Aangezien glastuinbouw potentie heeft en voor veel werkgelegenheid kan zorgen, zijn deze projecten als versterkend voor de economische structuur in Noord-Nederland te beschouwen. Belangrijk is dat het Noorden een volwaardige vestigingsplaats wordt voor glastuinbouwers. De projecten in deze cluster voldoen allemaal aan de gestelde eisen. In de evaluatie van ISP-5 Agro wordt aangegeven dat glastuinbouw te zeer verdeeld is over Noord-Nederland zodat er geen sprake is van een echt cluster. Daardoor zou veel potentie verloren gaan. Deze notie blijft in principe bestaan. De glastuinbouw nabij Emmen heeft de laatste jaren een wat grotere massa ontwikkeld. Op het vlak van de sociale duurzaamheid biedt glastuinbouw weliswaar veel werkgelegenheid, maar het is geen hoogwaardige arbeid. Voor laag geschoolden kan het wel perspectief bieden, zeker als er voor langere perioden werk is. Ecologisch is glastuinbouw belastend door energiegebruik, landschap-, en lichtvervuiling en eventueel de hoge hoeveelheden

bestrijdingsmiddelen. Alleen het project voor een duurzame energie-infrastructuur speelt hier op positieve wijze op in.

5.3.7 Zuivelcluster

De productie, verwerking en afzet van melk en zuivelproducten is binnen de noordelijke agro-sector een belangrijke activiteit. In Nederlands en Europees verband gaat het om relatief grote melkveehouderijbedrijven. Deze zijn in technisch opzicht modern en produceren in vergelijking met andere gebieden in Nederland extensief en grondgebonden. De toeleverende veevoederindustrie zit binnen de eigen regio en is van oudsher vrij grootschalig. Na een aantal fusies in de afgelopen jaren is de schaal van veevoederindustrie in het Noorden vergelijkbaar met die in andere regio's. De verwerking van melk is in handen van een klein aantal coöperaties. Deze coöperaties zijn van oudsher gericht op het afzetten van grote hoeveelheden basisproduct of halffabrikaat, met een relatief lage toegevoegde waarde. Er is een tendens naar hogere toegevoegde waarde producten. In Noord-Nederland is na een fusiegolf nog maar een grote coöperatie over. (Friesland Coberco Dairy Foods), en deze overstijgt de grenzen van het Noorden. Processen kunnen daarom niet goed worden afgebakend voor het Noorden.

De noordelijke zuivel opereert op grote schaal en hoewel het areaal landbouwgrond in het Noorden langzaam daalt, is van serieuze bedreiging van de aanvoer van melk geen sprake (Productschap zuivel 2004). Niet in de laatste plaats heeft dit te maken met de tendens waarbij melkveehouders van elders zich in de noordelijke akkerbouwgebieden vestigen. Het verminderen van exportsteun vanuit Brussel is voor de traditionele marktpositie als kostenefficiënte aanbieder bedreigend. De consumentenmarkt voor ongedifferentieerde zuivelproducten is verzadigd. Hoewel de productie vanuit het Noorden hoogwaardiger wordt en kwalitatief zeer goed is, wordt dit aspect niet in alle markten voldoende tot waarde gebracht. Kostenverlaging op bulkmarkten is op den duur geen versterkende strategie. Echter, de verwerking van melk in kaas is een activiteit met veel potentie en betreft een markt waarop Noord-Nederland een sterke positie heeft. Van alle melk die in Nederland wordt geproduceerd wordt ongeveer de helft gebruikt om kaas van te maken (CBS 2005) Omdat de melkveehouderij een belangrijke positie heeft in Noord-Nederland en een groot deel van haar producten in groeiemarkten wordt afgezet, beschouwen we voor dit onderzoek de melkveehouderijcluster als een groeiemarkt. Kostenverlaging leidt dan dus tot structuurversterking.

Sociale duurzaamheid

Amper van toepassing

Ecologische duurzaamheid

Door mest in het grondwater kan er verzuring en eutrofiëring optreden. Dit is wel afgenomen in afgelopen jaren, maar blijft ecologisch gezien een probleem.

Projecten

Tabel 5.9 Gesubsidieerde projecten (S = structuurversterkend)

Project	Omschrijving		Aanvrager
AA019	Kwaliteitsmanagement Melkveehouderij	S	NLTO
AA057	Grootschalige melkveehouderij in Noord Nederland (voormalig melkveehouderij op schaal)	S	Stichting Innovatie Rund- veehouderij
AA071	Kwaliteitsmanagement Duurzame Landbouw Gagelvenne		De Gagelvenne

De projecten voor kwaliteitsmanagement zijn potentieel structuurversterkend door hun differentiatie in product en afzet. Waarschijnlijk is het hebben van kwaliteitssystemen een harde voorwaarde om in de toekomst te kunnen leveren aan afnemers. Daarmee kunnen Nederlandse verwerkers zich mogelijk op de Europese markt onderscheiden. Omdat dit als omzetverhoging kan worden gezien is dit een versterkend project. In het project '*Grootschaligheid melkveehouderij in Noord-Nederland*' ontwikkelt men een visie voor grootschalige melkveehouderij in Noord-Nederland. Grootschaligheid is zeker een tendens waarop de noordelijke landbouwers zullen moeten inspelen om op langere termijn kosten te kunnen verlagen en omzet te verhogen. Dit project is wat dat betreft een stap in de goede richting en is daarom als versterkend aangemerkt. Het project '*duurzame landbouw Gagelvenne*' is primair op duurzaam gericht. Men heeft een

integrale aanpak ontwikkeld om aandacht te bieden voor landschap, natuur, milieu en dierwelzijn. Op ecologische en sociale duurzaamheid scoort dit project dan ook hoog. Het structuurversterkende effect voor de noordelijke economie is echter gering.

5.3.8 Biologische landbouw

Het areaal biologische landbouw in 2002 bedroeg 35.600 ha, wat overeenkomt met 1,8% van het totale areaal landbouwgrond in Nederland. Sinds 2002 stagneert de groei en ligt de 10%-ambitie van de overheid buiten bereik. Noord-Nederland neemt met 26% van de biologische landbouw in Nederland, geen bijzondere plaats in (Braker, Lenssinck, Stokkers, Van der Waal 2005). De biologische landbouw heeft in principe potentie, ook door de steun vanuit de overheid. Toch is de groei gering. Vanuit de reguliere landbouw wordt meer aandacht besteed aan voedselveiligheid en Maatschappelijk Verantwoord Ondernemen. Op deze manier komen biologische/ecologische landbouw en reguliere landbouw steeds dichterbij elkaar. Vanwege het bescheiden aandeel van biologische landbouw in de Noord-Nederlandse landbouw en de trage groei zien we vooreerst weinig groeipotentie in deze markt. Toch is te begrijpen dat veel van de biologische en ecologische projecten door UILN-N zijn gecommitteerd. Een deel van de projecten is van voor 2003, en toen werd de potentie van biologische landbouw als positief beschouwd, onder andere door de 10%-ambitie van de overheid. Daarnaast zijn de projecten voor biologische landbouw gefinancierd met LNV geld speciaal bestemd voor biologische landbouw. Dit fonds stelt andere voorwaarden dan die voor de reguliere UILN-N projecten gelden. Structuurversterking is bijvoorbeeld van minder belang ten opzichte van de reguliere projecten.

Sociale duurzaamheid

Biologische landbouw is arbeidsintensief en daardoor goed voor de werkgelegenheid.

Ecologische duurzaamheid

Ten opzichte van reguliere landbouw is de biologische landbouw veel minder schadelijk in ecologisch opzicht. Er worden bijvoorbeeld geen chemische meststoffen en bestrijdingsmiddelen gebruikt. Ten opzichte van reguliere landbouw is de gehele aanpak bewuster van milieu en omgeving. Projecten die ecologische of biologische landbouw ondersteunen kunnen daarom als ecologisch duurzaam worden beschouwd.

Projecten

Tabel 5.10 gesubsidieerde projecten (S = structuurversterkend)

Project	Omschrijving	Aanvrager
AA027	Marktonderzoek EKO Impuls	NLTO
AA028	Stimulering biologische landbouw Noord-Nederland	Provincie Groningen
AA042	EKO Noord-Nederland	NLTO
AA049	Eko Impuls 2003	NLTO
AA070	Promotoren in de Biologische Landbouw in NN 2005/2006	AOC Terra
AG001	Consulent biologisch landbouw	Provincie Groningen
RF004	BIOM 2000	PAV

Eigenlijk handelen alle projecten in de cluster biologische landbouw over het introduceren en stimuleren van biologische activiteiten. Gezien het huidige marktaandeel en de geringe groei kunnen de projecten in biologische landbouw momenteel niet zonder meer als structuurversterkend worden gekwalificeerd. Zoals opgemerkt hebben de projecten in dit cluster een andere status dan reguliere UILN-N projecten. Speciaal voor biologische projecten is een aparte geldstroom van LNV beschikbaar. De projecten in deze cluster worden niet direct als structuurversterkend gekwalificeerd. Omdat dit in eerste instantie ook niet het doel was, kunnen de projecten hier niet op worden afgerekend.

De projecten in de biologische landbouw zijn bijna vanzelfsprekend wel gericht op duurzaamheid, in het bijzonder de ecologische duurzaamheid. Ten opzichte van de reguliere landbouw is biologische landbouw, zeker per eenheid oppervlakte, substantieel minder vervuילend. De impact door biologische landbouw is echter klein door het geringe aantal bedrijven en de geringe oppervlakte

5.3.9 Overig

In deze cluster zijn alle projecten ondergebracht die niet direct zijn toe te wijzen aan één van de andere clusters. In een aantal gevallen gaat het om onderzoek in een primaire fase of stimulering van gebruik van ICT of van kennis vanuit de life sciences. Daarnaast zijn er een aantal regionale projecten. Hierbij gaat het om het opstellen van algemene toekomstvisies voor de landbouw of ontwikkeling van een bepaald gebied. Als laatste zijn er nog de projecten die in meerdere clusters vallen, zoals bio-vergassing en biologisch afbreekbare folie.

Projecten

Tabel 5.11 gesubsidieerde projecten (S = structuurversterkend)

Project	Omschrijving		Projectaanvrager
AA002	Life Sciences Agro- en food	S	TCNN/Van Hall instituut
AA017	HSP's uit Luzerne		Samenwerkingsverband HSP's
AA020	TCNN Life Sciences and Agrifood	S	TCNN
AA013	Ketenontwikkeling Drentsgoed streekproducten	S	Stichting Drents Goed
AA032	Toekomst landbouw in Drenthe		NLTO
AA036	Prijsvraag: De drentse landbouw maakt de toekomst		Provincie Drenthe
AA038	Biomassavergassing Noord-Nederland	?	St. Biomassavergassing NN
AA039	Eelde als Agribusinesspark	S	FloraHolland
AA048	Salmonella Java		Agrifirm
AA053	Co Digestion and effects on sustainable, economic and rural development	S	Provincie Frysland t.b.v. SNO
AA055	De Nieuwe Veenkoloniën		Stichting Innovatie Nieuwe Veenkoloniën
AA063	Haalbaarheidsstudie verbreding duurzaam bedrijventerrein Zuid-Groningen	?	St.Bedrijvenpark Zuid-Groningen
AA064	Biotechnology for chemistry	?	Energy Valley
AA065	Haalbaarheidsonderzoek Nieuw-Buinen	?	Gemeente Borger-Odoorn
AA067	Biopotten EDR	?	Praktijkond. Plant en Omgeving
AA068	Biogas in Midden-Drenthe		NLTO
RM012	Biologisch afbreekbare verpakkingfolie	?	Avebe / Hycail

Vanwege het diverse karakter van deze cluster, kunnen er geen uitspraken worden gedaan over de marktpositie en marktpotentie als geheel. Voor zes projecten is onvoldoende informatie gevonden (zie “?” in tabel 5.11) om bindende uitspraken te kunnen doen over structuurversterking of duurzaamheid. Structuurversterking is hiervoor (nog) niet te bepalen. Vijf projecten zijn als structuurversterkend aangemerkt. Het gaat om de activiteiten van TCNN om ‘life sciences’ te stimuleren in het Noord-Nederlandse agro-foodcomplex. In dit project is vooral aandacht voor het voorlichten van bedrijven en eventueel analyseren van de mogelijkheden voor toepassing van ‘life sciences’. De verdere begeleiding van de eventuele invoering van ‘life sciences’ is door TCNN uitgevoerd, maar valt buiten de UILN-N subsidie. Volgens TCNN heeft dit project ongeveer 20 miljoen aan investeringen in vernieuwende technologie uitgelokt. Als geheel wordt dit project als structuurversterkend aangemerkt.

Ketenontwikkeling Drentsgoed streekgoed heeft voor de Drentse producenten van streekproducten een gezamenlijk merk en distributiekanaal ontwikkeld. Hiermee kunnen de producenten van Drentse streekproducten hun producten beter afzetten. *Eelde als Agribusinesspark* is een project waarbij wordt gewerkt naar een business plan om de bloemenveiling van Eelde om te vormen tot een volwaardig agribusinesspark. Deze ontwikkeling kan de afzet en distributie van de glastuinbouwcluster en de cluster van bijzonder open teelten in de toekomst verbeteren en daardoor ook de positie van deze clusters

versterken. *Co-Digestion and effects on sustainable, economic and rural development* is een project dat niet alleen co-vergistinginstallaties voor veehouderijen ontwikkelt, maar ook aandacht heeft voor de effecten van deze ontwikkelingen voor de omgeving. Zo is er bijvoorbeeld aandacht voor de rol van de co-vergister als energieproducent voor de regio. Deze ontwikkelingen kunnen interessant zijn als verbredingactiviteit voor veehouders. Daarnaast wordt de vraag naar duurzame energie steeds groter. Deze ontwikkelingen samen maken dat het project als structuurversterkend wordt geclassificeerd.

De overige 7 projecten kunnen niet worden aangemerkt als structuurversterkend. In het project *HSP's uit Luzerne* is een onderzoek gedaan naar de mogelijkheden om HSP's uit Luzerne te abstraheren. Daartoe hebben de opdrachtgevers pilotactiviteiten in Duitsland laten plaatsvinden waardoor de effecten aanvankelijk niet in Noord-Nederland plaatsvinden. De projecten *Toekomst landbouw in Drenthe* en *Prijsvraag: De Drentse landbouw maakt de toekomst* zijn gericht op het genereren van nieuwe ideeën voor de toekomst van de Drentse landbouw. Hoewel dergelijke initiatieven zeker ondersteuning verdienen vanwege hun motiverende karakter, kan geen direct verband worden gelegd met structuurversterking van het agro-foodcomplex in Noord-Nederland. De bestrijding van *Salmonella Java* voor de pluimveehouderij is een losstaand project waarvan de scope onvoldoende op Noord-Nederland is gericht. Ook dit project is niet als structuurversterkend aangeduid. *De Nieuwe Veenkoloniën* handelt over nieuwe mogelijkheden voor de Veenkoloniën. Onderdeel daarvan is een verkenning voor de toekomst van de landbouw in de Veenkoloniën. Dit is een belangrijk aspect aangezien de situatie van landbouw in de Veenkoloniën in de toekomst alles behalve gewaarborgd is. De uitvoering is echter momenteel nog bezig en eventuele effecten zijn niet goed te voorspellen. Vooral nog wordt het niet beschouwd als structuurversterkend.

5.4 Conclusies

Structuurversterking

In dit hoofdstuk zijn de UILN-N projecten beoordeeld naar mate van structuurversterking en duurzaamheid. Structuurversterking is gebaseerd op het idee dat een project de structuur van de Noord-Nederlandse economie versterkt door op twee manieren te handelen;

- Als op een groeiemarkt kostenverlaging of omzetverhoging kan worden behaald,
- Als een verplaatsing van stagnerende markt naar een groeiemarkt wordt gerealiseerd.

Om de projecten te beoordelen is gebruik gemaakt van een checklist (bijlage 1) met marktfactoren, bedrijfsfactoren, concurrentiefactoren en omgevingsfactoren. Om de analyse van de projecten beter te kunnen uitvoeren zijn de projecten ondergebracht in clusters van gemeenschappelijke afzet en/of productie. Voor deze clusters is in tabel 5.12 weergegeven hoe de marktpotentie is en wat het huidige belang van deze cluster voor het Noord-Nederlandse agro-foodcomplex is.

Tabel 5.12 Marktpositie en marktomvang van Noordelijke agro-foodclusters

Cluster	Marktpotentie	Huidige marktomvang in het Noorden
Poot- en consumptieaardappelen	+	+
Zetmeelaardappelen (derivaten)	-/+	+
Overige akkerbouw	-/+	+
Bijzondere open teelten	-/+	-
Glastuinbouw	+	-
Melkveehouderij	-/+	+
Biologisch	-	-
Overige	-/+	-
+	goed (groeiemarkt)	belangrijk voor Noord-Nederland
-/+	deels goed (deels groeiemarkt)	deels belangrijk Noord-Nederland
-	niet goed (geen groeiemarkt)	weinig belangrijk Noord-Nederland

Vervolgens zijn per cluster de verschillende projecten gewaardeerd naar hun bijdrage aan de structuurversterking en duurzaamheid. In de clusters met een goede marktpositie gaat het hoofdzakelijk om kostenverlaging en/of omzetverhoging, in de clusters met een minder goede marktpositie gaat het om het herkennen van de projecten waarin men probeert een betere marktpositie te bereiken. In tabel 5.13 zijn de resultaten van deze analyse weergegeven.

Tabel 5.13 Mate van structuurversterking van projecten

Clusters	Structuurversterkend?			Totaal
	Ja	Nee	(Nog) niet te bepalen	
Poot- en consumptie aardappelen	7	0	0	7
Zetmeelaardappelen	4	0	0	4
Overige akkerbouw	8	1	0	9
Kleine bijzondere teelten	5	7	0	12
Glastuinbouw	7	0	0	7
Melkveehouderij	2	1	0	3
Biologische landbouw	0	7	0	7
Overig	4	6	7	17
Totaal	37	22	7	66

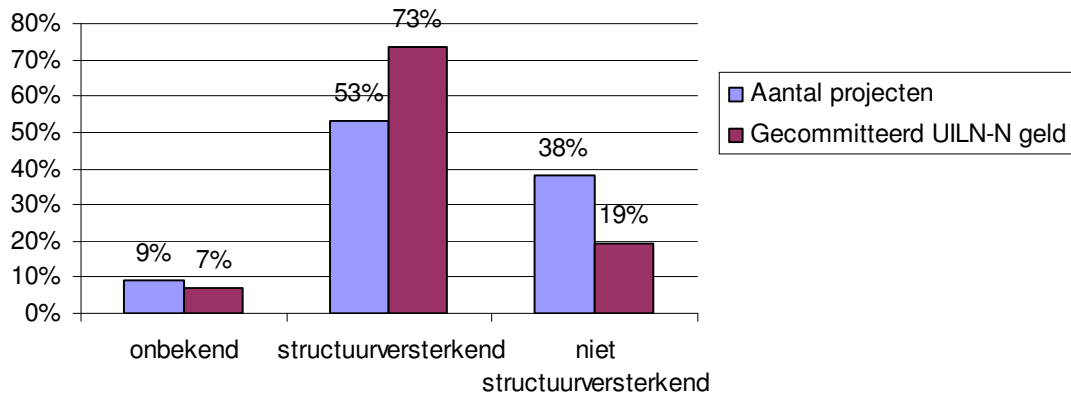
De projecten in de poot- en consumptieaardappelcluster leggen zich toe op kostprijsverlaging en omzetverhoging door huidige problemen met ziekte en kwaliteit op te lossen en zijn vanwege de goede marktpositie van deze cluster allemaal beoordeeld als structuurversterkend. De zetmeelcluster heeft problemen met haar marktpositie. Een deel van de afzet gaat naar groeiende markten met hoge toegevoegde waarde. Een deel gaat ook naar een bulkmarkt met slechte perspectieven. Gezien het belang van deze cluster voor Noord-Nederland en de mogelijkheden zijn al de projecten die kostenverlaging en/of omzetverhoging te weeg brengen buiten de bulkmarkt als structuurversterkend gekwalificeerd. De projecten in de cluster overige 'akkerbouw' zijn op te delen in drie categorieën. In de eerste plaats de projecten in gewassen met potentieel grote kansen voor Noord-Nederland. Dan de projecten waar bestaande gewassen door certificering sterker in de markt komen te staan. Hierbij sluit de *monitoring van mycotoxinen* aan. Als laatste het project dat is gericht op de groei van suikerbieten. Alleen dit laatste project wordt niet als structuurversterkend aangemerkt.

De projecten in de cluster kleine bijzondere teelten zijn in te delen in projecten voor de promotie en ondersteuning van bollenteelt en -broei in Noord-Nederland, projecten voor hard- en zachtfruittelers en twee andere projecten. Gezien de goede marktpositie van de Nederlandse bollenteelt en -broei wordt de ondersteuning van bollenteelt en -broei in Noord-Nederland gezien als versterking van de Noord-Nederlandse economische structuur. De teelt van hard- en zachtfruit is zeer gering aanwezig in de drie noordelijke provincies. Substantiële groei en bijdrage aan het noordelijke agro-foodcomplex ligt niet in het verwachtingspatroon. Daarom worden de projecten in hard- en zachtfruit niet als structuurversterkend gezien. De overige twee projecten zijn door hun kleinschaligheid niet structuurversterkend. De glastuinbouw in Noord-Nederland begint massa te krijgen en groeit gestaag door. De marktpositie van Nederlandse glastuinbouwproducten is sterk. De projecten in de cluster ondersteunen deze tendens en zijn daarom structuurversterkend. Melkveehouderij is de belangrijkste cluster in het Noord-Nederlandse agro-foodcomplex. Melkveehouderij bezit een sterke marktpositie, maar in de toekomst moet worden ingezet op waardecreatie in de hele keten en schaalvergroting. Dit gebeurt maar deels in de projecten welke door UILN-N zijn ondersteund. Alleen het project ter verbetering van de kwaliteit is door het belang van deze cluster voor Noord-Nederland aangemerkt als structuurversterkend. De biologische landbouw laat de laatste jaren een stagnatie in de groei zien, ondanks de inspanningen van de overheid om deze vorm van landbouw te laten groeien. Gezien de matige perspectieven en marktpositie worden de projecten in dit cluster in mindere mate als structuurversterkend beoordeeld. Gezien de bijzondere status van de projecten in deze cluster is het ook geen directe vereiste dat de projecten dezelfde mate van structuurversterking laten zien als de andere projecten. In de cluster Overig zijn projecten als structuurversterkend gekwalificeerd als ze een duidelijke bijdrage konden leveren aan de versterking van het noordelijke agro-foodcomplex.

Al met al levert dit een beeld op zoals in figuur 5.1 is weergegeven. Ruim de helft van de projecten is als structuurversterkend te kwalificeren. Het oordeel op basis van de toegekende middelen valt aanzienlijk gunstiger uit. Meer dan 70% van het UILN-N geld is besteed aan projecten welke een duidelijk structuurversterkend oogmerk hebben.

Figuur 5.1

Structuurversterking (aantal projecten en financiële ondersteuning in UILN-N)

Sociale duurzaamheid

Duurzaamheid is niet bij alle projecten duidelijk aanwezig. Sociale duurzaamheid is maar in een aantal clusters relevant. Vooral in de glastuinbouw en bollenteelt en -broei kunnen problemen optreden met arbeidsvoorwaarden. Alleen het 'Groensector servicepunt' (AA018) besteedt hier actief aandacht aan. De andere component van sociale duurzaamheid heeft te maken met werkgelegenheid, vooral voor sociaal-economisch zwakkere groepen. In het geval van de zetmeelcluster is hierbij de link gelegd naar het belang dat het keten speelt in de Veenkoloniën. De sociaal-economisch zwakke positie van de Veenkoloniën kan mogelijk door de glastuinbouw iets worden verbeterd. Deze activiteit is arbeidsintensief en biedt daardoor arbeid welke voor het gebied van groot belang is.

Ecologische duurzaamheid

Ecologische duurzaamheid is voor alle clusters van belang. Er is een aantal clusters waarbij dit aspect meer speelt dan bij andere. De aardappelteelt is een activiteit waarbij veel chemische bestrijdingsmiddelen worden gebruikt. In een van de projecten (Bionac – raketschade) wordt hier serieuze aandacht aan besteed. Door de introductie van raketschade kan het gebruik van bestrijdingsmiddelen worden gereduceerd. Bloembollenteelt, vooral lelieteelt, vergt veel chemische bestrijdingsmiddelen. De projecten op dat terrein die nu door UILN-N worden ondersteund besteden weinig aandacht aan het reduceren van gebruik van bestrijdingsmiddelen. De uitbreiding van het areaal bollenteelt kan negatief uitwerken als gewassen die ecologisch relatief gunstig zijn worden vervangen door bollen. Economisch is de bollenteelt aantrekkelijk, ecologisch niet. Verder zal het duidelijk zijn dat biologische landbouw op ecologische duurzaamheid goed scoort. Ook in veel van de certificeringprojecten zijn ecologische- of milieudoelstellingen opgenomen. Zo tendert de reguliere landbouw steeds meer richting biologische productiewijzen. Ook co-vergisting is een welkome milieuvriendelijke aanvulling op de reguliere energieproductie. De huidige schaal is echter nog gering. Al met al zijn er 13 projecten waarin aanwijsbaar wordt gewerkt aan aspecten van ecologische duurzaamheid. Aangezien in de meeste projecten ecologische duurzaamheid wel relevant is, is het aantal van 13 projecten toch teleurstellend.

De doelstelling van UILN-N is om vooral via het ondersteunen van projecten die de innovatie bevorderen een versterking van de economische structuur van het agro-foodcomplex in Noord-Nederland te realiseren. Omdat bijna driekwart van middelen wordt besteed aan projecten die als structuurversterkend worden beoordeeld kunnen we concluderen dat UILN-N op succesvolle wijze bijdraagt aan het realiseren van het gestelde doel. De aandacht voor de ecologische duurzaamheid is over het algemeen voldoende aanwezig in

de projecten. Aandacht voor de sociale duurzaamheid is minder prominent aanwezig geweest in de projecten.

Hoofdstuk 6 Succes- en faalfactoren van UILN-N

6.1 De rol van UILN-N

In de voorgaande hoofdstukken is nagegaan wat de effecten zijn van de projecten die door UILN-N zijn ondersteund en in hoeverre die hebben bijgedragen aan de centrale doelstelling: het bevorderen van innovatie om daarmee een versterking van de economische structuur van het agro-foodcomplex in Noord-Nederland te realiseren. Welke rol UILN-N daarbij precies speelt is daarin nog niet aan de orde gekomen. Het gaat om vragen als: waarom zijn sommige projecten wel en andere niet ondersteund? In welke projecten speelt UILN-N een heel belangrijke rol of had UILN-N een grotere rol kunnen spelen? In dit hoofdstuk staat de analyse van de rol van UILN-N centraal en wordt UILN-N in haar context bekeken. Daarbij wordt aandacht besteed aan de toegankelijkheid van de regeling en de rol van de criteria daarbij. Ook wordt er een vergelijking gemaakt met enkele andere subsidieprogramma's. Tenslotte wordt geprobeerd aan te geven wat de cruciale succes- en faalfactoren zijn van het functioneren van UILN-N.

6.2 UILN-N in haar context

UILN-N ten opzichte van andere subsidieregelingen

UILN-N is een subsidieprogramma dat gericht is op een vrij specifieke doelgroep. Alleen innovatieve projecten uit Noord-Nederland in het agro-foodcomplex komen in aanmerking. UILN-N zal uit principe niet alle kosten dragen van een project, maar andere partijen moeten een substantiële financiële bijdrage leveren. Voor veel projecten komt de cofinanciering uit de eigen middelen van de initiatiefnemers, maar in sommige gevallen wordt een lening verstrekt door de RABO-bank. In sommige gevallen spelen gemeenten en provincies een grote rol op ad hoc basis middelen te verschaffen voor projecten die van belang zijn voor een gemeente of provincie. Behalve voor de hiervoor genoemde financieringsmogelijkheden kan soms ook gebruik worden gemaakt van andere subsidiemogelijkheden. In de praktijk blijkt dat ongeveer 10 procent van de projecten gebruik maakt van andere subsidieprogramma's. Twee subsidieprogramma's waarvan gebruik is gemaakt zijn:

- INTERREG III
- Senter/Novem

INTERREG III is ontworpen om de economische en sociale cohesie in de Europese Unie te verbeteren door grensgebieden te stimuleren om samen te werken. INTERREG middelen zijn ter beschikking gesteld voor de projecten voor Co-vergisting en de regionale effecten daarvan (AA053) en voor het ontwikkelen van Bio-potten in de Ems-Dollard Regio (AA067). Uit gesprekken met aanvragers is gebleken dat de procedures bij deze Europese subsidies vaak vrij complex zijn. Daarnaast is amper sprake van informeel of direct contact met begeleiders of verstrekkers van deze subsidie. In dit licht wordt duidelijk dat de vrij informele manier waarmee SNN en ArA contact onderhouden en voorlichting geven over UILN-N, zeer wordt gewaardeerd. Het maakt UILN-N toegankelijk en het is voor aanvragers duidelijk aan welke eisen voldaan moet worden, wil men in aanmerking komen voor UILN-N.

Senter/Novem is het agentschap voor duurzaamheid en innovatie. Op verschillende manieren worden van hieruit innovatieve en duurzame projecten gestimuleerd. Qua doelstelling lijkt de regeling dus op UILN-N, maar de benadering is anders. SenterNovem kan een subsidie, krediet of fiscale regeling voor een project toekennen. Verder is er geen specifieke scope op landbouw waardoor maar een heel klein deel van de SenterNovem activiteiten op landbouw is gericht. Voor kleine projecten en kleine bedrijven is het lastig om ondersteuning uit nationale fondsen zoals Senter/Novem te verkrijgen. Vandaar dat maar in enkele UILN-N projecten sprake is geweest van Senter/Novem ondersteuning.

Over het algemeen blijkt uit de gesprekken met projectaanvragers dat UILN-N als een geschikte en flexibele subsidie wordt beschouwd voor het Noordelijke agro-foodcomplex. De aanvraagprocedure is vrij eenvoudig en flexibel vergeleken met het aanvragen van nationale of Europese subsidies. UILN-N staat dichter bij de ondernemer waardoor projecten van de grond komen die geen aanvraag zouden indienen bij

nationale of Europese subsidieverstrekters. Vooral voor kleine ondernemers die vaak geen (inter)nationaal netwerk hebben is het lastig om de weg naar nationale en internationale subsidiemogelijkheden te vinden. De (inter)nationale subsidie mogelijkheden zetten grotendeels in op grote projecten van gevestigde partijen. Voor kleine partijen en projecten is in deze programma's vaak weinig ruimte. UILN-N is specifiek voor de groep kleine projecten en (groepen) kleine ondernemers een welkome aanvulling op nationale en internationale subsidiemogelijkheden.

Toegankelijkheid van UILN-N

De toegankelijkheid van UILN-N is geanalyseerd door interviews te houden met zowel projectaanvragers waaraan de subsidie is toegekend als met projectaanvragers die dat niet is gelukt. Uit deze interviews blijkt dat een groot deel van de projecten in aanraking is gekomen met UILN-N via het netwerk van de coördinator van UILN-N. Enerzijds weten veel projectaanvragers de projectcoördinator te vinden, anderzijds is de projectcoördinator actief op zoek naar projecten met potentie.

Aangezien een groot deel van het contact via de coördinator van UILN-N loopt, bestaat in potentie het gevaar dat alleen bedrijven in het netwerk van de coördinator in aanraking komen met UILN-N. Een concreet voorbeeld kan dit verduidelijken. In figuur 3.4 is te zien dat veehouderijprojecten ondervertegenwoordigd zijn in UILN-N. Minder dan 10% van de projecten en de middelen van UILN-N gaat naar de veehouderij, terwijl graasdierbedrijven ongeveer 70% van de landbouwbedrijven in Noord-Nederland beslaan. Dit lage percentage zou te maken kunnen hebben met het feit dat er minder projecten uit deze hoek komen, of omdat er minder geschikte projecten te bedenken zijn, of dat het te maken heeft met het netwerk van de coördinator. Voor dat laatste zijn geen aanwijzingen gevonden. Van de 139 niet gecommiteerde projecten valt slechts 5 procent in de cluster van melkveehouderij. Het meest waarschijnlijke is dat UILN-N door de melkveehouderij weinig gebruikt wordt omdat de melkveehouderij geconcentreerd is in enkele grote coöperaties die andere subsidieroutes kunnen volgen. Deze coöperaties opereren nationaal en hun subsidienetwerk is wellicht ook meer (inter)nationaal gericht.

Een andere factor die de toegankelijkheid van de regeling kan bepalen is het geheel van gestelde criteria voor deelname. Uit het rondetafelgesprek en uit de individuele interviews wordt vooral het criterium van keten- en netwerkgerichtheid als problematisch gezien. In een vroeg stadium van een project is het vaak moeilijk om te zien welke partners precies deel zullen nemen en hoe deze een bijdrage zullen leveren. Dit kan vooral voor kleinere partijen voor vertraging zorgen, omdat niet duidelijk is wat de kosten en baten zullen zijn.

Aan de andere kant wordt in de interviews benadrukt dat de keten- en netwerkgerichtheid ook een zeer positief aspect is van de projecten. Het criterium mag dan als lastig worden ervaren door sommige partijen, het dwingt de aanvragers wel om meteen met andere partijen te overleggen. Volgens de deelnemers aan het rondetafelgesprek is dit voor een succesvolle ontwikkeling en marktintroductie essentieel. Juist door het aangaan van relaties wordt de kans op succes van een project verhoogd en is het effect op de structuurversterking groter. Uit de interviews komt ook naar voren dat UILN-N voor ondernemers een flinke papierwinkel met zich mee kan brengen. Omdat binnen EU normen voor subsidies moet worden gewerkt, is het moeilijk om flexibel en snel financiering te regelen. Sommige deelnemers zien hier ook nog wel een positieve kant aan: het maakt de deelname minder vrijblijvend.

Samenvattend kan worden geconcludeerd dat juist het regionale blikveld UILN-N tot een aantrekkelijk en eenvoudig toegankelijke programma maakt. De informele contacten worden als zeer positief ervaren. Door de informele aanpak bestaat de mogelijkheid dat sommige partijen beter op de hoogte zijn van de mogelijkheden van UILN-N dan andere en er daardoor uit sommige clusters extra veel aanvragen komen of worden toegekend. Van selectieve toekenning lijkt echter geen sprake te zijn. Zonder de informele benadering waren mogelijk veel minder projecten ingediend en bestond het risico dat een deel van de middelen niet zou zijn benut. Tot slot wordt de brede scope van UILN-N op alle landbouwactiviteiten positief gewaardeerd. Een beperking van UILN-N tot een of enkele clusters is niet wenselijk omdat dan het risico bestaat dat kansrijke projecten niet in aanmerking komen voor ondersteuning.

6.3 Succes- en faalfactoren

De succes- en faalfactoren zijn in dit onderzoek op twee manieren geïnventariseerd. In de eerste plaats komt uit de gesprekken met projectaanvragers en stakeholders veel informatie. Daarnaast leveren de resultaten uit de hoofdstukken 4 en 5 informatie op die inzicht geeft in de succes- en faalfactoren.

Centraal in de opzet van UILN-N is het stimuleren van innovatieve projecten om daarmee de structuur van de noordelijke economie te versterken en duurzaamheid te bevorderen. De relatie tussen innovatie en structuurversterking wordt in tabel 6.1 weergegeven. Hier valt te zien dat bij radicale innovatie 10 van 16 projecten versterkend is. Bij incrementele innovatie zien we ongeveer dezelfde verhouding. Bij ondersteuning van nieuwe processen zijn weliswaar 13 projecten versterkend, maar ook 13 projecten niet versterkend. Het zal duidelijk zijn dat voor een direct versterkend effect het best ingezet kan worden op projecten die gericht zijn op radicale of incrementele innovatie. Echter, ook de helft van de relatief goedkope innovatieondersteunende projecten blijkt bij te dragen aan de structuurversterking.

Tabel 6.1 Verband tussen structuurversterking en innovatie

	Radicaal	Incrementeel	Ondersteunend	Overig
Versterkend	10	14	13	0
Niet versterkend	3	2	13	4
Onduidelijk	3	3	0	1
Totaal	16	19	26	5

Uit de evaluatie is duidelijk geworden dat ongeveer 80% van de financiële middelen naar innovatieve projecten gaat. In het rondetafelgesprek wordt gewezen op het belang van een klimaat waarin innovatie mogelijk is. De ondersteuning van projecten waarin juist wordt gewerkt aan netwerken en samenwerking van gedreven partijen is essentieel. In dit kader wordt het ook duidelijk dat in het proces van innoveren en het tot innoveren komen misschien meer coördinatie of begeleiding nodig is. In het verlengde hiervan is de ketensamenwerking met partijen uit de rest van Nederland van belang. In een aantal projecten is dit aan de orde. Voor zover in deze evaluatie te zien, is er geen beleid gevoerd om projecten hierop te selecteren of erop aan te dringen. Vooral in de projecten gericht op radicale innovatie zijn samenwerkingspartners betrokken uit de rest van Nederland. De projecten van AVEBE, HZPC en de projecten rond teff hebben een duidelijke link naar nationale ketens.

In de interviews is aangegeven dat de brede scope van UILN-N wordt gewaardeerd. Op deze manier kunnen kansrijke ideeën over het gehele agro-foodcomplex worden gestimuleerd. Projectaanvragers zijn op te delen in drie categorieën: kleine ondernemers(groepen), grotere ondernemingen en overheden. In het rondetafelgesprek kwam naar voren dat grote ondernemingen de laatste jaren minder zijn gaan investeren in onderzoek en ontwikkeling. Steeds vaker komen nu de nieuwe ideeën van onderop, maar kleinere bedrijven zijn minder in staat risico's te dragen. UILN-N kan dan een belangrijke rol spelen. Wel is het wenselijk dat dan de kleinere ondernemers gaan samenwerken, zodat er meer partijen van profiteren.

De overheid speelt soms een belangrijke rol als projectaanvrager, vooral als het gaat om projecten waarbij politiek wenselijke trends worden ondersteund. Dit is duidelijk te zien bij de projecten in de clusters glastuinbouw en biologische landbouw. Ook is duidelijk dat de voortrekkersrol van de overheid niet altijd tot structuurversterking leidt, bijvoorbeeld bij biologische landbouw. Deze projecten hebben overigens wel een sterk duurzaam karakter.

Op het niveau van de opzet en uitvoering van de regeling krijgt UILN-N positieve reacties van haar projectaanvragers. Ook de projectaanvragers die niet direct of in het geheel niet in aanmerking zijn gekomen, blijken overwegend positief over UILN-N. De regeling is bij een groot deel van het Noordelijke agro-foodcomplex bekend. Aan de ene kant komt dit doordat SNN een belangrijke rol speelt in projecten in Noord-Nederland. Feitelijk kunnen ondernemers haast niet om SNN heen, wil men in Noord-Nederland met meerdere partijen iets van de grond krijgen. Deze centrale paraplu-functie wordt zeer positief

beschouwd. De andere kant van de bekendheid van UILN-N is de persoon van de coördinator UILN-N. De coördinator UILN-N is één van de centrale figuren in de noordelijke landbouw en via zijn netwerk worden kansrijke projecten op informele wijze op mogelijkheden van UILN-N geattendeerd en geholpen bij de aanvraag en uitvoering.

Met betrekking tot de ruimte die de regeling laat voor flexibiliteit in regels en criteria, is het beeld niet helemaal helder. Aan de ene kant lijkt er flexibel te worden omgegaan met de criteria voor deelname aan UILN-N. Dit lijkt in de praktijk geen problemen op te leveren en het wordt door de geïnterviewde projectaanvragers als positief ervaren. Het wordt noodzakelijk geacht dat er criteria zijn en dat projecten daaraan voldoen, maar het is ook van belang dat het totale beeld van het project wordt meegenomen in de beoordeling. Op deze manier kan een project dat misschien niet helemaal aan de criteria voldoet maar wel bijdraagt aan de realisatie van de doelstellingen van UILN-N, soms toch worden gesubsidieerd. Er is echter ook een andere kant. Subsidie voor bedrijven en regio's moet in Europa aan duidelijke regels voldoen. Het is niet de bedoeling dat bijvoorbeeld de bietenteelt door de Nederlandse overheid via subsidies wordt ondersteund. Hierdoor moet in subsidieregelingen strikt worden omgegaan met de toekenning van projecten. In wezen mag alleen nog precompetitief onderzoek gesubsidieerd worden. In het verlengde hiervan wordt ook de publicatieplicht van nieuwe vindingen niet erg gewaardeerd. Vooral waar het onderzoek en ontwikkeling van producten en processen betreft die de initiatiefnemer een competitief voordeel moet geven, wordt dit als zeer onwenselijk ervaren. In enkele gesprekken gaven ondernemers aan dat strikte regels subsidieregelingen voor een deel vleugellam kunnen maken, vooral voor projecten waarin innovatie juist tot competitieve voordelen moet leiden.

De rol van projectbureaus werd door de deelnemers aan het rondetafelgesprek weinig gewaardeerd. Het laten ontwikkelen en indienen van een projectplan kan juist veel beter gebeuren door de initiërende partijen zelf. De verschillende partijen moeten dan noodgedwongen in een vroeg stadium al contact met elkaar zoeken. Dit zorgt vaak voor een vorm van commitment aan een project die later goed van pas komt. Een projectbureau mag eventueel wel een rol spelen als voorziening, maar niet als initiator en trekker. Tot slot een opmerking over de administratieve afhandeling van de projecten. Die wordt overwegend positief gewaardeerd. Toch kostte het bij sommige projecten veel tijd voordat geld werd ontvangen. De oorzaak blijkt meestal te zitten in onenigheid over de toewijzing van UILN-N middelen.

Hoofdstuk 7 Conclusies en aanbevelingen

7.1 *Inleiding*

In dit rapport wordt verslag gedaan van het evaluatieonderzoek van projecten die worden ondersteund door het Uitvoeringsprogramma Innovatie voor de Landbouw in Noord-Nederland (UILN-N). In principe worden alle projecten meegenomen die vanaf 2000 tot medio 2005 financieel zijn ondersteund. UILN-N heeft als doel om via het bevorderen van innovatie in het Noord-Nederlandse agro-foodcomplex de economie van het Noorden te versterken en duurzaamheid te stimuleren. Onderzocht is in hoeverre de ondersteunde projecten hebben bijgedragen aan het realiseren van deze doelstelling. Er is vooral aandacht besteed aan het innovatieve karakter en de structuurversterkende effecten van de projecten. Bij de aanpak is deels teruggegaan op de in 1998 uitgevoerde evaluatie van de op UILN-N gelijkende ISP-5 Agro regeling. Daarin werd structuurversterking beoordeeld aan de hand van de marktpositie van een afzet- en/of productiecluster.

7.2 *Budgetverdeling en inspanningsverplichtingen*

In de jaren 2000 tot medio 2005 is €14.984.618,00 euro toegekend aan 71 verschillende projecten. Daarvan zijn 66 relevant voor verdere analyse. Aangezien UILN-N een noordelijke scope heeft, is vrijwel al het geld naar projecten in Noord-Nederland gegaan. Binnen het Noorden heeft Friesland relatief veel projecten en veel geld gekregen. Dat is in lijn met het relatief grote aandeel van deze provincie in de agrarische activiteiten van het Noorden. Ook het feit dat enkele actoren die voor heel Noord-Nederland werken in Friesland gevestigd zijn (HZPC, NLTO) draagt aan die verdeling bij. Bij de verdeling van UILN-N middelen over verschillende afzet- en/of productieclusters blijkt dat vooral de akkerbouw geprofiteerd heeft. De melkveehouderij is sterk ondervertegenwoordigd, zeker als men in ogenschouw neemt dat dit veruit de grootste cluster is in Noord-Nederland. De glastuinbouw en vooral de kleine openteelten zijn relatief vaak ondersteund. Als we de activiteiten naar thema groeperen, blijkt dat vooral de investeringen in nieuwe marktgerichte ketenactiviteiten steun kregen. Er is weinig aandacht voor de stimulering van een meer vraaggerichte benadering.

In de evaluatie wordt ook aandacht besteed aan de fysieke effecten. Fysieke effecten geven aan wat voor resultaten er zijn behaald in de projecten en of voldaan is aan de individuele doelstelling voor het project. Op die wijze is nagegaan of de projecten de beoogde prestaties inderdaad hebben waargemaakt. Over het algemeen hebben de projecten goed gepresteerd. Er nemen veel bedrijven deel en de omvang van die bedrijven is groter dan verwacht. Ook de werkgelegenheidsbijdrage lijkt gunstig.

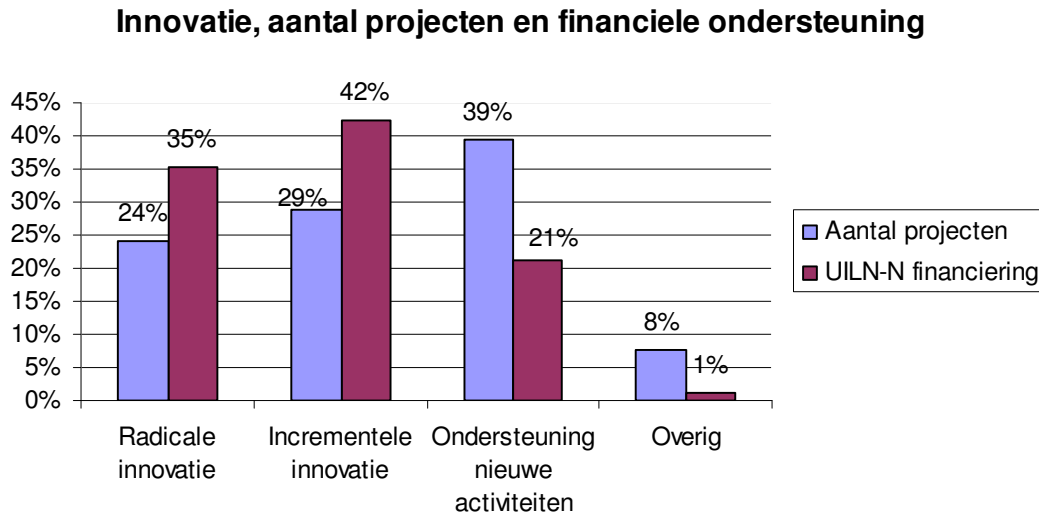
7.3 *Innovatie*

Een belangrijk onderdeel van de evaluatie is de beoordeling van het innovatieve karakter van de verschillende door UILN-N ondersteunde projecten. Daartoe zijn de projecten onderverdeeld naar de soort activiteit waarop de innovatie zich richt en naar de aard van de innovatie. Uit de opdeling naar innovatiedoel blijkt ongeveer de helft van de projecten te behoren tot de groep 'technische ondersteuning'. Het gaat hierbij om projecten die gericht zijn op nieuwe productietechnieken en kennisverspreiding. Ook financieel is dit de grootste groep, gevolgd door de groep van onderzoek en ontwikkeling waarin een klein aantal dure projecten zit.

Als de projecten worden opgedeeld naar innovatiesoort valt op dat er vooral in incrementele innovatie is geïnvesteerd (zie figuur 7.1). Dit is het soort innovatie waarbij voortdurend kleine aanpassingen in processen worden aangebracht om up-to-date te blijven. Radicale innovaties die leiden tot het ontwikkelen en implementeren van geheel nieuwe producten of processen komen veel minder voor. In ongeveer een kwart van de projecten is deze vorm van innovatie van toepassing. Financieel heeft UILN-N hier ongeveer

een derde van haar budget aan toegekend. Verder is er geïnvesteerd in projecten welke op zich niet zozeer innovatief zijn, maar die proberen innovatieve processen te stimuleren. Deze categorie is qua aantal projecten vrij groot maar de financiële middelen die hieraan zijn verbonden beslaan maar ongeveer 20% van het totaal.

Figuur 7.1

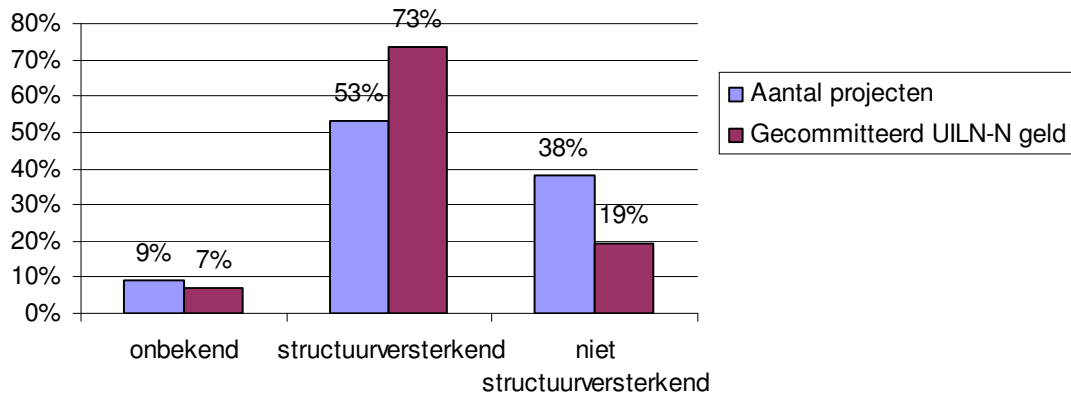
Als de radicale en incrementele innovaties worden samengenomen wordt ongeveer 80% van de financiële middelen besteed aan innovatieve projecten. We beoordelen dat percentage als gunstig.

7.4 *Structuurversterking en duurzaamheid*

De doelstelling van UILN-N is om vooral via het ondersteunen van projecten die innovatief zijn of de innovatie bevorderen een versterking van de economische structuur van het agro-foodcomplex in Noord-Nederland te realiseren. Uit Figuur 7.2 blijkt dat ruim de helft van de projecten als structuurversterkend te kwalificeren is. Het oordeel op basis van de toegekende middelen is gunstiger. Meer dan 70% van het UILN-N geld is besteed aan projecten die een duidelijk structuurversterkend karakter hebben. Daarom kunnen we concluderen dat UILN-N op succesvolle wijze bijdraagt aan het realiseren van het gestelde doel. Hoewel in de aanmeldingsprocedures voldoende aandacht is besteed aan het voorkomen van negatieve effecten van projecten voor de ecologische omgeving, is slechts in 13 projecten aantoonbaar een bijdrage geleverd aan ecologische duurzaamheid. Het blijft zaak om de projecten te ondersteunen die ook echt vooruitstrevend zijn in hun benadering van ecologische duurzaamheid, juist omdat dat aspect ook in de vermarkting van producten belangrijk is. Aandacht voor de sociale duurzaamheid is minder prominent aanwezig geweest in de projecten, maar is vaak ook minder relevant.

Figuur 7.2

Structuurversterking (aantal projecten en financiële ondersteuning in UILN-N)

Uit de analyse van de relatie tussen de mate van innovativiteit en de bijdrage aan de structuurversterking blijkt dat de projecten die zijn gericht op radicale of incrementele innovatie het vaakst bijdragen aan de structuurversterking. Toch blijkt ook de helft van de (relatief goedkope) innovatieondersteunende projecten bij te dragen aan de structuurversterking.

7.5 Aanbevelingen

Naar aanleiding van de verschillende analyses van de doelstellingen van UILN-N kunnen een aantal aanbevelingen worden geformuleerd. De belangrijkste conclusie is dat het programma voor een groot deel goed aan haar doelstellingen heeft voldaan. Veruit de meeste projecten zijn innovatief en structuurversterkend en de regeling is voor vrijwel alle partijen goed toegankelijk. Vooral voor kleinere partijen is dat zeer belangrijk. Indien men in de toekomst verder wil gaan met dezelfde doelstellingen kan de regeling grotendeels op dezelfde voet worden voortgezet. In dat geval verdienen enkele punten nader aandacht:

- In de eerste plaats is qua innovatie en structuurversterking het grootste deel van de UILN-N middelen in lijn met de doelstellingen besteed. De projecten welke minder innovatief en structuurversterkend bleken te zijn, hebben voor een groot deel een bijzondere status (biologische landbouw, Veenkoloniën). De biologische projecten zijn gecommitteerd onder andere voorwaarden dan de reguliere projecten. Deze projecten voldoen maar in beperkte mate aan de structuurversterkingseis. Voor de helderheid is zo'n vermenging van criteria ongewenst.
- Het is van belang dat een regeling als UILN-N enige ruimte in haar budget heeft voor de ondersteuning en aanmoediging van innovatieve tendensen (voorbeeldprojecten, voorlichting, toekomststudies, aanmoedigingsprijzen, etc.). Deze initiatieven voldoen sec vaak moeilijk aan de gestelde criteria (innovativiteit of structuurversterkende werking), maar ze zijn belangrijk voor het creëren van een klimaat van ondernemerschap en innovativiteit.
- Het feit dat de regeling laagdrempelig en flexibel is, is duidelijk positief, zeker voor kleinere actoren, en zou gehandhaafd moeten blijven.
- Hoewel de in het kader van UILN-N gesubsidieerde projecten goed scoren op innovativiteit en structuurversterking, geldt dit wat minder voor sociale en ecologische duurzaamheid. De projecten uit de biologische cluster scoren, bijna vanzelfsprekend, goed op ecologische duurzaamheid,

daarbuiten is niet altijd voldoende aandacht voor ecologische duurzaamheid. Sociale duurzaamheid heeft over het algemeen minder aandacht gekregen dan innovatie en structuurversterking, maar is in de Noord-Nederlandse verhoudingen vaak ook een minder relevant thema. In eventuele vervolgp programma's is het aan te raden dichterbij de doelstelling te blijven wat betreft ecologische duurzaamheid bij het toelaten van projecten tot UILN-N.

- In dit onderzoek wordt duidelijk dat UILN-N vooral effectief is in het financieren van projecten die geïnitieerd worden door (groepen) kleine ondernemers. Meestal partijen die niet beschikken over uitgebreide netwerken of langdurige ervaring met subsidieaanvraag. Juist voor deze partijen is UILN-N een welkome aanvulling op nationale en Europese subsidieregelingen en programma's. Grote bedrijven kunnen en moeten vooral gebruik maken van (inter)nationale regelingen, omdat het hen in contact kan brengen met sterke partners. Uitzondering zijn activiteiten rond teelten en vraagstukken met een sterk noordelijk karakter, die (inter)nationaal minder relevant zijn. UILN-N zou in de toekomst de grotere partijen waar mogelijk naar die andere regelingen moeten verwijzen. Ook voor de regio nieuwe waardeketens moeten kunnen worden ondersteund bij een voortzetting van UILN-N.
- UILN-N is ten opzichte van haar voorganger ISP-5 Agro vooruitgegaan op de manier waarop de activiteiten en de projecten zijn gedocumenteerd. Er is een overzichtelijke database met daarin alle initiatieven en geïmitteerde projecten. Wel moet worden opgemerkt dat de grotendeels informele beginfase van het aanmeldingstraject niet altijd even inzichtelijk is. Dit is deels de toel die betaald wordt voor deze informele aanpak. Het maakt UILN-N laagdrempelig en flexibel maar het is voor buitenstaanders (onderzoekers) niet altijd goed inzichtelijk waarom projecten niet worden voorgedragen aan de Bestuurscommissie Landelijk Gebied (BLG). Enige verbetering is hierin nog wel mogelijk.

Literatuur

ArA (2005) Evaluatie van de activiteiten van de Adviesraad Agrobusiness (ArA) over de periode 2001 – 2005. ArA, Groningen

Braker, M., F. Lenssinck, R. Stokkers en B. van der Waal (2005) Regionale clustering biologische landbouw, randvoorwaarde voor groei? LEI, Wageningen

Boone, J. en E. ten Pierick (2005) Duurzaamheidscaan agrosector, een instrument voor zelfanalyse door bedrijven. LEI, Wageningen

Broersma, L., M. Woolthuis en D. Strijker (1998) Effect-analyse ISP-5 Agro-business. Stichting REG, Groningen

Broersma, L. en J van Dijk (2002) Regional labour market dynamics in the Netherlands. Regional Science; vol 81, pp. 343-364

Europese Commissie (2004) A new partnership for cohesion. Europese commissie, Brussel

Keeble, D. and F. Wilkinson (1999) Collective learning and knowledge development in the evolution of regional clusters of high-technology SMEs in Europe. Regional Studies; vol 33, pp. 295-303

LNV (2002) Nota Voedsel en Groen. LNV, Den Haag

LNV (2005a) Kiezen voor landbouw: Een visie op de toekomst van de Nederlandse agrarische sector. LNV, Den Haag

LNV (2005b) Akkerbouw, kiezen voor landbouw. LNV, Den Haag

Porter, M. (1985) Competitive advantage. Free Press, New York

Productschap Zuivel (2004) Jaaroverzicht Productschap Zuivel. Productschap zuivel, Zoetermeer

Sluis, van der, B.J. en J.J. de Vlieger (2000) Landbouw hier en nu, De feiten over het agrocomplex in Noord-Nederland. LEI, Wageningen

Vaals, M. en H. Rijkse (2001) De Nederlandse Akkerbouwkolom: het geheel is meer dan som der delen. Rabobank International, Utrecht

Weterings, A., O. Raspe en F. van Oort (2005) De Atlas van Kennis en Innovatie. Ruimtelijke Planbureau, Den Haag

Bijlagen

Bijlage 1	Checklist voor bepalen bestaande en nieuwe marktpositie
Bijlage 2	Indicatieve checklist ecologische duurzaamheid
Bijlage 3	Beoogde resultaten voor de indicatoren voor UILN-N projecten en verwachte resultaten
Bijlage 4	Beoogde resultaten en behaalde resultaten medio 2005 van afgeronde en afgerekende UILN-N projecten
Bijlage 5	Lijst van geïnterviewde personen
Bijlage 6	Deelnemers aan rondetafelgesprek

Bijlage 1

Checklist voor bepalen bestaande en nieuwe marktpositie

Marktfactoren

marktomvang
marktgroei
fase in levenscyclus
conjunctuurgevoeligheid
seizoensgevoeligheid
opbrengst/winstgevendheid

Bedrijfsfactoren

dreiging nieuwe toetreders
macht afnemers
macht leveranciers
dreiging substitutie
dreiging imitatie
concentratiegraad
vraagontwikkeling
productdifferentiatie
verhouding vaste/variabele kosten
minimale schaal om uit te breiden
overcapaciteit
strategische inzet
productietechnologie
uittreiddrempel

Concurrentiefactoren

identificatie concurrenten
sterke/zwakke punten
strategie concurrentie

Omgevingsfactoren

technologie
politiek
economie
sociaal/demografisch

Bijlage 2

Indicatieve checklist ecologische duurzaamheid

Aspect	Subaspecten
Bodem	Grondgebruik Bodemkwaliteit Bodemerosie
Lucht	Luchtkwaliteit Stankoverlast
Water	Waterverbruik Waterkwaliteit
Afval	Afval
Biodiversiteit	Biodiversiteit
Energie	Energiegebruik Duurzame energie
Gewasbescherming	Gebruik van gewasbeschermingsmiddelen
Grondstoffen	Grondstoffen, hulpstoffen en materiaal
Mineralen	Uitstoot mineralen
Transport	Vervuiling door transport
Milieubewustzijn	Milieu-uitgaven

(Gebaseerd op Boone en Ten Pierick, 2005)

Bijlage 3:

Beoogde resultaten voor de indicatoren voor UILN-N projecten en verwachte resultaten (medio 2005)

	2001	2005
Indicatoren voor het programma UILN-N	Beoogde resultaten UILN-N programma	Verwachte resultaten van 61 projecten
Aantal agrarische ondernemers dat als bezoeker, belangstellende of kennisnemer betrokken zijn bij het programma	11.400	13.695
Aantal agrarische ondernemers die bedrijfsmatig betrokken is bij pilotprojecten voor vernieuwing, verbredingprojecten, biologische landbouw	n.v.t.	1.423
Aantal agrarische bedrijven waarop kwaliteitsnormen voor producten, ketenvorming of productiewijzen zijn geïmplementeerd	n.v.t.	412
Areaal van agrarische bedrijven, waarop kwaliteitsnormen voor producten, ketenvorming of productiewijzen zijn geïmplementeerd	42.000 ha	88.345
Akkerbouw	32.000	82.495
Tuinbouw	n.v.t.	120
Melkveehouderij	10.000	5.730
Behouden arbeidsplaatsen	n.v.t.	1.633
Nieuwe arbeidsplaatsen	n.v.t.	772
Werkgelegenheid in de agrarische sector	n.v.t.	2.004
Arealen, GVE's uit landbouwtelling	n.v.t.	20.135

(Bron: ArA, 2005)

Bijlage 4:

Beoogde resultaten en behaalde resultaten medio 2005 van afgeronde en afgerekende UILN-N projecten

	2001	2005
Indicatoren voor het programma UILN-N van het KOMPAS v/h Noorden	Beoogde resultaten UILN-N programma	Gerealiseerde resultaten van 12 afgerekende projecten
Aantal agrarische ondernemers die als bezoeker, belangstellende of kennisnemer betrokken zijn bij het programma.	49	43
Aantal agrarische ondernemers die bedrijfsmatig betrokken is bij pilotprojecten voor vernieuwing, verbredingprojecten, biologische landbouw.	442	518
Aantal agrarische bedrijven waarop kwaliteitsnormen voor producten, ketenvorming of productiewijzen zijn geïmplementeerd.	n.v.t.	n.v.t.
Areaal van aan pilotprojecten deelnemende bedrijven	1.630	1.608
Areaal van agrarische bedrijven, waarop kwaliteitsnormen voor producten, ketenvorming of productiewijzen zijn geïmplementeerd.	15.105	15.136
Behouden arbeidsplaatsen	119	107
Nieuwe arbeidsplaatsen	25	18
Werkgelegenheid in de agrarische sector	n.v.t.	n.v.t.
Arealen, GVE's uit landbouwtelling	n.v.t.	400

(bron: ArA, 2005)

Bijlage 5

Lijst van geïnterviewde personen

Naam	Onderneming	Project(en)
De heer Sturing	Zachtfruittelers Noord-Nederland	Kwaliteit en duurzaamheid zachtfruitsector Noord-Nederland (AA010)
De heer Boertjes	SAGNN	Noordelijke samenwerking Glastuinbouw 2002 t/m 2004 (AA003)
De heer De Coo	NLTO	Groensectorservicepunt (AA018)
De heer Douma	NLTO	Kwaliteitsmanagement melkveehouderij (AA019)
De heer Knol	Spring	HSP's uit Luzerne (AA017)
De heer Bus	Provincie Groningen	Marktonderzoek EKO-impuls (AA027) EKONN (AA042)
De heer Gielen	TCNN	TCNN life sciences and agrofood (AA020)
De heer Garrelts	NOM	
De heer Goense	Stichting Drentsgoed	Ketenontwikkeling drentsgoed streekproducten (AA013)
De heer Vahl	Agri-firm	Salmonella Java (AA048)
De heer Gorter	SNO	Co-digestion and effects on sustainable economic and rural development (AA053)
De heer Boesjes	Provincie Friesland	
De heer Knobbe		
De heer Graveland	HZPC	Synthese aardappelen (AA009)
De heer Heeres	AVEBE	
De heer Venhuizen	Agri-firm	Cichorei (AA034)
Mevrouw Regeer		
De heer Van Haren	AVEBE	Agrobiokon 3 en 4 (AA016 en AA040)
De heer Gijlers	HZPC	Reductie in bewaarziekten pootaardappelen (RM048)
Mevrouw Gijlers	HZPC	EurepGap in Noord-Nederlandse pootaardappelteelt (AA015)
De heer Van Der Werff	AOC Friesland	Kleine teelten, grote markten (AA006), Trainingscentrum bollenteelt en broei (AA007)
Postma	NLTO	Stim. Certificering Akkerbouwbedrijven fase I (AA023)
De heer Turkensteen	Soil & crop	Eragrostis Teff (AA021 en AA46)
De heer Hulst		
De heer Prins	Agri-consult	Vitaal buitengebied Onnen

Bijlage 6

Rondetafelgesprek

De heer Van Dellen, AVM accountants

De Heer Van Dijke, VanDijke Semo

De heer Dijkstra, Lid Statencommissie Economie en Mobiliteit, provincie Groningen

De heer H. Garrelts, NOM

De heer F. Keurentjes, NLTO

De Heer Venhuizen, Agrifirm

Los hiervan is nog met de heer Bleker gesproken (Gedeputeerde Staten Groningen)